

Міністерство освіти і науки України  
Чорноморський національний університет імені Петра Могили  
Факультет політичних наук  
Кафедра історії

## **Кваліфікаційна робота**

на здобуття ступеню вищої освіти «магістр»

на тему:

**«СУДОВА СИСТЕМА УРСР В СТРУКТУРІ  
КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ (1919-1937 РР.)»**

Виконала

студентка VI курсу групи 634

Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

**Фісун Анастасія Олегівна**

Керівник: **Морозова О.С.**

Рецензент: **Левченко Л. Л.**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення політичних наук

Кафедра, циклова комісія історії

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

**«ЗАТВЕРДЖУЮ»**

**Завідувач кафедри історії**

**Ю. В. Котляр** \_\_\_\_\_

**«13» жовтня 2021 року**

**З А В Д А Н Н Я**

**НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТУ**

**Фісун Анастасія Олегівна**

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи): Судова система УРСР в структурі карально-репресивних органів (1919-1937 рр.);

керівник проекту (роботи): Морозова Ольга Станіславівна, д.і.н., професор б.в.з.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від «13» жовтня 2021 року № 280

2. Строк подання студентом проекту (роботи): 24.01.2022

3. Вихідні дані до проекту (роботи): вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є)

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): згідно плану дипломної роботи магістра

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):  
не планується

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата		Підпис, дата	
		дата	завдання видав	дата	завдання прийняв
Вступ	Морозова О.С.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 1	Морозова О.С.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 2	Морозова О.С.	14.10.2021		14.10.2021	
Розділ 3	Морозова О.С.	14.10.2021		14.10.2021	
Висновки	Морозова О.С.	14.10.2021		14.10.2021	
Список	Морозова О.С.	14.10.2021		14.10.2021	

7. Дата видачі завдання: 14.10.2021

### КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2021	
2.	Розділ 1.	жовтень 2021	
3.	Розділ 2.	листопад 2021	
4.	Розділ 3.	листопад 2021	
6.	Висновки	грудень 2021	
7.	Переддипломна практика	10-29 січня 2022	

8.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2022	
9.	Попередній захист	24 січня 2022	
10.	Рецензія на дипломну роботу	15 лютого 2022	
11.	Захист дипломної роботи	22 лютого 2022	

Студент \_\_\_\_\_ **Фісун А.О.**  
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник проекту (роботи) \_\_\_\_\_ **Морозова О.С.**  
(підпис) (прізвище та ініціали)

## ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1.....	12
ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Історіографія проблеми.....	12
1.2. Джерельна база роботи.....	19
1.3. Методологія та методи дослідження.....	23
РОЗДІЛ 2.....	30
ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИСУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1919-1937).....	30
2.1. Особливості становлення судової системи УРСР.....	30
2.2. Засади функціонування судової системи радянської України.....	40
РОЗДІЛ 3.....	50
СУДИ УКРАЇНИ ЯК ОРГАНИ РЕАЛІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ КАРАЛЬНО- РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	50
3.1. Діяльність народних судів.....	50
3.2. Особливості функціонування окружних судів.....	59
3.3. Найвищий Суд УРСР як орган реалізації карально-репресивної політики Радянського Союзу.....	74
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	86

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВС – Верховний Суд

НС – Найвищий Суд

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ДАМО – Державний архів Миколаївської області

ДПУ – Державне політичне управління

КДБ – Комітет державної безпеки

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКВС УРСР – Народний комісаріат внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки

НКЮ – Народний Комісаріат Юстиції

РВТ – Революційний військовий трибунал

РМ УРСР – Рада Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки

РНК УРСР – Рада Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УСРР/УРСР – Українська Соціалістична Радянська Республіка / Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** З процесом розвитку незалежної української держави та реформуванням судової системи України, все більш актуальним є критичне осмислення радянського періоду нашої історії. Зростання інтересу громадськості до аналізу й об'єктивного оцінювання радянської спадщини, зокрема карально-репресивної діяльності радянських органів влади, стимулює до нагальної переоцінки судової системи, зокрема в Українській Радянській Соціалістичній Республіці.

Протягом існування УРСР в судовій системі Радянського Союзу сталися значні зміни. Відбулася централізація судового порядку й остаточне зосередження функцій судового управління в УРСР. Суд посів особливе місце в суспільному житті громадян.

Стара судова система була повністю знищена, були скасовані всі судові інстанції, які функціонували до становлення радянської влади. Радянська судова система 1919-1937 рр. набула специфічних ознак, що відбилося на діяльності судової системи радянської України. Розвиток судової сфери радянської України є доволі контроверсійним питанням. З одного боку, відбувалося пристосування судової влади під бажання партійної верхівки, з іншого – декларувалося право на оскарження судового рішення. Як і інші елементи радянської карально-репресивної системи, українські суди здійснили багато злочинів проти населення, викриття яких є необхідним завданням сучасників. Дослідження судової системи УРСР дає змогу проаналізувати особливості функціонування судів, що діяли на українських територіях у межах існування загальносоюзної карально-репресивної системи.

Тож, тема дослідження є актуальною і потребує детального вивчення. Вітчизняні вчені активно займаються аналізом та вивченням проблеми судоустрою УРСР, однак проблемі функціонування судової системи УРСР та їх органів 1919-1937 рр. приділено не багато уваги в історіографії. Водночас,

у дослідженнях радянських науковців висвітлено основні чинники розвитку судової системи СРСР, із чого можна виокремити деякі особливості розвитку судоустрою в радянській Україні. Тому наразі існує невелика кількість праць, присвячених порушеній проблематиці, що підтверджує актуальність дослідження.

**Об'єктом дослідження** є система радянських карально-репресивних органів 1919-1937 рр.

**Предметом дослідження** є діяльність судової системи УРСР як елементу єдиної радянської карально-репресивної системи.

**Мета дипломної роботи** – проаналізувати особливості функціонування судової системи УРСР в структурі радянських карально-репресивних органів.

Для досягнення поставленої мети в дипломній роботі сформульовані такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукового вивчення проблеми, ступінь репрезентативності та інформативності її джерельної бази, визначити методологічні основи роботи;
- дослідити особливості становлення та функціонування судової системи УРСР;
- продемонструвати діяльність судів УРСР як інструментів реалізації загальнорадянської карально-репресивної системи;
- зробити висновки щодо особливостей функціонування судової системи УРСР в структурі радянських карально-репресивних органів.

**Хронологічні межі роботи** охоплюють період від 1919 до 1937 рр., тобто період існування Української Радянської Соціалістичної Республіки, скасування судової системи Російської імперії та реалізації нової радянської системи суду. З ліквідацією в 1937 році УРСР судова сфера радянської України теж була кардинально змінена.

**Територіальні рамки дослідження** визначені межами УРСР, на які розповсюджувалась радянська система судоустрою.



**Основними принципами**, на яких ґрунтується робота є принципи об'єктивності, науковості, історизму, системності, діалектичного розуміння історичного процесу.

**Методологічні основи дослідження** базуються на історичному, цивілізаційному, системному та структурно-функціональному підходах.

Для отримання загального уявлення про сутність роботи судової системи в структурі карально-репресивних органів УРСР автором був широко використаний метод описового аналізу. За допомогою системного методу було розкрито основні особливості роботи судів. Метод моделювання дозволяє простежити, що відбувалося та як реорганізувалася структура карально-репресивних органів судової системи. Також були використані методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстаргування й конкретизації, класифікації. Зокрема, метод класифікації використовувався при аналізі джерел та літератури.

У контексті розв'язання поставлених завдань ефективними виявилися спеціальні методи дослідження, як: статистично-аналітичний і контент-аналізу. Значний внесок у висвітлення окремих аспектів роботи здійснив метод хронології та періодизації.

**Практичне значення** наукової роботи полягає у можливості використання її результатів при написанні узагальнюючих праць з історії України, складанні спеціальних курсів з історії судочинства, а також у процесі викладання відповідних дисциплін у вищій школі таких як, «Історія держави і права України», та «Судоустрій в Україні», під час історико-краєзнавчої роботи.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення і висновки, отримані в результаті дослідження, були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Могилянські читання» (Миколаїв, 2020); «Могилянські читання» (Миколаїв, 2021); VI Всеукраїнській конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Світ і Україна у дзеркалі історії» (Севєродонецьк, 2021); Всеукраїнській конференції «X Глухівські читання»

(Глухів, 2020). За підсумками виголошених на конференціях доповідей автором були надруковані тези:

– Фісун А. О. Судова система України часів радянської доби. «Могилянські читання – 2020: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: XXIII Всеукраїнська науково-практична конференція.: програма, Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. С. 48–50.

– Фісун А. О. Система карально-репресивних органів СРСР. X Глухівські читання – 2020. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: тези. Глухів: Вид-во Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2020. С. 49–53.

– Фісун А. О. Судова реформа в УРСР 1922 року. Матеріали VI Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Світ і Україна у дзеркалі історії»: тези. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 208–213.

– Фісун А. О. Функціонування Народного Суду в системі судоустрою радянської України // Аркасівські читання: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи. 2021. С. 106-108.

– Фісун А.О. Судова система України в структурі радянських карально-репресивних органів (1919-1937 рр.): історіографія питання. «Могилянські читання – 2021: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: XXIV Всеукраїнська науково-практична конференція.: тези под. Політичні та соціокультурні процеси в сучасній Україні, Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2021. С. 46–50.

– Fisun A. O. The history of the election system of the people`s court in the Ukrainian Socialist Soviet Republic. Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 3), March 12, 2021. Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform. P. 102–104.

**Досліджувана проблема презентована в науковій публікації журналу категорії «Б»:**

- Морозова О., Фісун А. Функціонування радянських карально-репресивних органів судової системи в Україні (1918-1937 рр.) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Історичні науки. 2021. Вип. 55. С. 87-97.

**Структура дипломної роботи** відповідає поставленій меті та визначеним завданням і складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів основної частини (8 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (91 позиція на 11 сторінках). Загальний обсяг дослідження становить 96 сторінок, із них основного тексту 85 сторінки.

# РОЗДІЛ 1

## ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### 1.1. Історіографія проблеми

Питання функціонування судової системи УРСР в структурі радянських карально-репресивних органів (1919-1937 рр.) почало висвітлюватися в науковій літературі з 1920-х років. Це роботи Н. Скринніка «Уголовная политика Советской власти» [68] та А. Хмельницького «Красное Право и Красный Суд: Публичная лекция» [73]. У цих працях основна увага приділяється дослідженню кримінальної політики уряду та вивченню сфер діяльності репресивних структур.

Починаючи з 1950-х років наукова література стає спрямована на дослідження роботи судової системи та її репресивно-каральних органів. Ця тема прослідковується в роботах М. Діденка [39], Д. Сусла [50], Н. Дмитрієва [58] та Д. Карева [59].

Окремо можна виділити роботи О. Бажана [35, 36, 37], який приділив багато уваги репресіям в духівництві та діяльності репресивних органів.

Наявні наукові дослідження з історії судової системи переважно фокусуються на державній політиці Радянської влади, аналізі документів владних структур тощо. У дослідницьке поле потрапляють державні структури, зокрема Народні суди, Революційні трибунали, Окружні суди та Найвищий суд УРСР.

Праці, які певною мірою стосуються досліджуваного питання, умовно можна розподілити на такі групи за проблемно-тематичним принципом та хронологічними періодами: 1) радянська історіографія; 2) зарубіжна історіографія; 3) сучасна українська історіографія.

**Радянська історіографія.** У радянський період не було комплексних досліджень з історії функціонування судової системи УРСР, але приділялася значна увага історії суду та права СРСР. Зокрема, це можна побачити в працях М. Скрипника [68], А. Хмельницького [73], Д. Сусла [49; 50; 69] і деяких інших авторів. Публікації, що стосувалися питань судоустрою, як правило, мали ідеологічний характер. У вирішенні означеної теми, насамперед потрібно зауважити, що в радянському суспільстві на розвиток судочинства вплинули наслідки громадянської війни та занепад економічних зв'язків, судочинство, в якому майже не було законів і яке керувалося революційними трибуналами. Цей факт підтверджується у висновках багатьох вітчизняних вчених, які досліджували та досліджують судову систему карально-репресивних органів СРСР та радянської України, зокрема.

Серед радянських істориків, у працях яких розглядалися питання структури судової системи, слід відзначити Д. Сусла. Його праці «Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.)» [49], «Развитие органов правосудия и их деятельность в Украинской ССР» [69], «Організація і діяльність суду і прокурора УРСР у відбудовчий період» склали левову частку у питанні судочинства. Попри деяку заідеологізованість, притаманну радянським виданням, дослідження Д. Сусла стали вагомим кроком уперед у радянських історичних дослідженнях із судової проблематики. Для цього дослідження характерне застосування системного підходу, комплексність. Автор відстежував внутрішнє становище та розвиток правосуддя в УРСР.

Серед праць радянських дослідників слід виділити такі, що стосуються становлення та розвитку судової системи в карально-репресивних органах Української РСР. Зокрема, монографію Д. Карева «Советская юстиция» [59], в якій висвітлювалось: соціалістичне правосуддя; гласність суду; судова система СРСР; вибори суддів та народних засідателів.

Серед авторів праць, присвячених функціонуванню судової системи УРСР, варто відзначити роботи Б. Бабія [34], В. Леніна [64], М. Діденка [39], М. Кожевнікова [60] та Г. Петухова [67].

Проблеми судоустрою радянської України були висвітлені в таких книгах, як «Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)» [34], «Радянський суд і правосуддя другої половини 1930-х – середини 1940-х рр.» [47], «История советского суда, 1917–1957 годы» [60], «Советский суд и становление революционной законности в государственном управлении» [67].

Відомий радянський діяч М. Скрипник [68] у своїй праці «Уголовная политика Советской власти» зазначав, що «Жовтнева революція 1917 р. зламала цілком і до кінця старий судовий устрій, поставила суду інші завдання, збудувала його на інших основах, дала йому інший соціальний зміст і значення. Головною відмінністю радянського суду було відкрите визнання його класовим судом, прямим знаряддям диктатури пролетаріату. На думку більшовиків, будь-який суд є класовим судом, але буржуазія намагається це приховати, а Радянська республіка відверто заявляє те, що є. Специфічні умови боротьби трудящих у період громадянської війни, вважали вони, не давали змоги вести захист радянського ладу іншим шляхом, ніж через здійснення цього захисту не на підставі писаного закону, а на основі соціалістично-революційної правосвідомості трудящих, на ґрунті їхнього пролетарського ставлення до життя, революційного чуття і тих загальних для всього класу положень, що визначали загалом усю тогочасну боротьбу трудящих».

***Зарубіжна історіографія.*** У зарубіжних виданнях, як російських, так і західних, судова система радянської України періоду 1919–1937 рр., за окремими винятками, досліджувалась не часто, більшість учених зачіпали цю тему опосередковано. Для нас ці праці цінні, насамперед, завдяки аналізу процесів, що відбувалися у судовій системі СРСР та УСРР.

Роксолана Ханік-Посполітак у своїй статті «Judicial system and civil procedure in Ukraine» [75] порушила низку питань з історії судової системи України та системи законодавства. Зокрема, у статті наголошується про створення радянських державних судових органів. Відзначалося, що

особливістю радянської правової системи в Україні була її основа в системі права більшовицької Росії. Тобто це був прийом у дуже примітивній формі, а саме застосування законів однієї держави до умов іншої. Як і в кожній федеральній державі, в СРСР компетенція була розподілена між Союзом і Союзом Республіки.

Серед російських науковців можна виділити праці І. Мірошніченко «Революционный военный трибунал в гражданскую войну (1918–1920 годы)» [65] та М. Дмитрієва «Революционный военный трибунал дивизии в 1919–1920 годах» [58]. У своїх статтях автори розглядають питання методів роботи ревтрибуналів у карально-репресивній системі, як засобу реалізації тоталітарної влади.

Судові органи радянської України 1920–1930-х рр. були виконавцями волі правлячої верхівки у проведенні політичних репресій. Російський науковець Д. Карев наголошує на тому, що від суду вимагали суворі засоби покарання, враховуючи, що будь-яка слабкість, коливання, сентиментальність у цьому відношенні були б великим злочином перед соціалізмом [59].

У монографії Т. Вілкова та С. Насонова «Принцип участия граждан в осуществлении правосудия в уголовном судоустройстве» [57], крім широко розробленої проблематики судоустрою СРСР та участі громадян у судових справах, розглядаються основи кримінального судочинства та деякі положення про народні суди.

Російський історик В. Коровін описав діяльність органів Державного політичного управління (далі – ДПУ) та звернув увагу на прийняття декрету Всеросійського ЦВК від 16 жовтня 1922 р. «Про доповнення до постанов про ДПУ» [61]. Цей декрет мав закриту частину, що не підлягала публікації. У ній регулювалися практичні питання відносин органів ДПУ із судовими установами та особами прокурорського нагляду. За цими справами колегія ДПУ отримала право виносити позасудові вироки. Також органи ДПУ звільнялися від обов'язків надавати раніше направлені ними припинені

справи з недостатніми доказами чи відсутністю складу злочину в суд чи прокуратуру для затвердження. Представник ДПУ повинен був входити до складу суду при розгляді всіх справ про політичні злочини і шпигунство. Але секретні представники ДПУ, які розглядали справи за контрреволюційними злочинами, в жодному разі не підлягали виклику в суд в якості свідків. Усі матеріали за цими справами після судового розгляду поверталися до архівів ДПУ [62].

Таким чином, органи ДПУ мали можливість фальсифікувати справи. Кожний захід влади, кожна постанова були ретельно продумані так, щоб узаконити репресивні дії надзвичайних органів.

Обґрунтування системи проведення широкомасштабних показових процесів у 1920–1930-ті рр. досліджував В. Ченцов [74]. Зокрема, він зазначав, що суд в радянській системі став суспільним інструментом, який діяв перед тисячами й мільйонами народних мас, органом, за допомогою якого керівна верхівка пролетаріату регулювала всі сфери життя робочого класу та в цілому будувала нове суспільство. Саме тому судові вироки мали поширюватися не тільки на конкретних засуджених осіб, а й на широкі маси трудящих для того, щоб уникати їм той шлях, який, на думку суду, є найбільш правильним для зміцнення соціалістичного будівництва [74].

Аналізуючи праці російських науковців можна сказати, що всі їх роботи були заідеологізовані та направлені на прихильність правлячої партії.

**Сучасна українська історіографія.** Процес розвитку судової влади в Україні посідає важливу сходинку. Однією з найґрунтовніших праць українських науковців є монографія «Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку» за редакцією І. Усенка [52]. У цій монографії зібрані теми, починаючи з філософських і теоретико-правових засад судової системи, закінчуючи становленням судової влади в незалежній Україні. Редакційний склад І. Усенка [52], всі науковці, які долучилися до монографії, зробили значний внесок в історію судової системи України. Адже в монографії зібрані праці на актуальні теми, які раніше не



досліджувались в Україні. Опираючись на цю монографію можна дізнатися про становлення українського радянського судочинства (1917–1921 рр.), судові органи радянської України у міжвоєнний період (1922–1941 рр.) та ін.

Базовими роботами щодо висвітлення питань розвитку судової системи варто вважати «Некоторые аспекты внедрения судебной системы УСРР после реформы 1922 г.» [72] та «Судова реформа УСРР 1922–1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду» А. Усеїнової [54]. Її статті спрямовані на судові реформи 1922–1929 рр. в УРСР. У роботі «Некоторые аспекты внедрения судебной системы УСРР после реформы 1922 г.» стверджується, що «перші проекти концепцій реформи почали розроблятися в РРФСР» [72, с. 236] Тому 16 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР» [24]. Згідно із цим Положенням створювалася єдина судова система судів – народний суд, губернський суд та Верховний Суд УРСР у складі: президії, пленуму, касаційних і судових колегій у цивільних та кримінальних справах. Крім того, ліквідації підлягали дисциплінарні товариські суди, що існували при губернських професійних радах і повітових об'єднаннях профспілок; особливі сесії народних судів; губернські й окружні (районні) революційні трибунали; губернські районні народні суди; Верховний трибунал і відділ Верховного судового контролю НКЮ УРСР.

Вагомим внеском в історію судочинства є історико-правові дослідження Б. Потильчака «Радянський суд і правосуддя другої половини 1930-х – середини 1940-х рр.: рецепція в сучасній російській історико-правовій науці» [47]. Вона охоплює вивчення проблематики конституційно-правового статусу, повноважень і конкретних напрямків діяльності судових органів Союзу РСР і союзних республік у системі радянського правосуддя в 30-х – 40-х рр. ХХ ст., що триває й до сьогодні.

Дослідниця В. Єгорова у своїй статті «Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції» [41] виділяє загальні етапи становлення судової системи,

приділяючи значну увагу періоду радянської України. Авторка виділила ситуацію щодо визначення конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні.

Дослідник М. Деміда у своїй праці «Початок сталінського суду: за матеріалами особливої папки (1924–1925 рр.)» [40] розширив уявлення про роль суду та правосуддя в політичній та правовій думці в Україні на початку встановлення сталінського режиму.

Важливими для нашого дослідження є публікації А. Нестеренко [45], серед яких слід відзначити роботу «Реалізація права на оскарження судового рішення в Україні (радянський та пострадянський періоди)». Головну увагу присвячено реалізації права на оскарження судового рішення у радянський період судової організації в Україні.

Судова система в структурі карально-репресивних органів докладно вивчена В. Окіпнюком [46] у статті «Правове оформлення НКВС УСРР (1934 р.)», яка характеризує процес створення НКВС та функціональні обов'язки структурного органу.

Важливо відзначити науковця О. Бажана [35; 36; 37], який у своїх роботах зачіпав питання репресивних органів у радянській Україні, у тому числі репресивну діяльність судових органів. Відзначимо такі праці, як «Великий терор» на Полтавщині» [37], «Репресивна діяльність ВУНК – ДПУ – НКВС – КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр.» [36], «Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект» [35] та інші.

Окремою категорією джерел є *наукові журнали*. Автором були опрацьовані такі видання:

- Історія України: маловідомі імена, події, факти;
- З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВС – КДБ;
- Науковий вісник.

Видання «Історія України: маловідомі імена, події, факти» є досить ґрунтовним, для дослідження була використана стаття «Взаємовідносини органів державної безпеки та прокуратури УРСР в період припинення «великого терору» (кінець 1938 – 1939 рр.)».

Найбільша увага при дослідженні проблеми приділялася часопису «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВС – КДБ» [35; 36; 37; 46]. У цьому періодичному виданні зібрана велика кількість статей, які торкаються тем репресій, судових процесів. Тут зібрані значущі документи та матеріали для досліджуваної теми.

«Науковий вісник» [47] спеціалізується не тільки на дослідженнях в судовій системі періоду репресивної влади, а й інших. Зокрема, робота Г. Савчина «Співпраця органів виконання покарань з органами державної безпеки у боротьбі з бандитизмом (на матеріалах Західної України 1944–1953 рр.)», висвітлює тематику наукового журналу.

Таким чином, аналіз радянської, зарубіжної та сучасної української історіографії свідчить про те, що у працях істориків, які стосуються судової системи карально-репресивних органів радянської України та у дослідженнях, присвячених «великому терору» часів репресивних органів, проблематика судочинства порушувалася дослідниками рідко. Відзначимо, що не розглядалися питання структурного елементу судової системи. За часів радянської літератури це питання вивчалось поверхнево. Головну увагу науковці звертали на судову систему СРСР. Указана обставина є суттєвим підтвердженням необхідності дослідження судової системи УСРР в структурі карально-репресивних органів в 1919–1937 рр.

## **1.2. Джерельна база роботи**

Робота із джерелами, які стосуються радянської судової системи 1917–1937 рр., є складною насамперед через те, що джерельна база є ненадійною і вимагає критичного переосмислення. В більшості документів не вистачало сторінок і до кінця не можливо розібратися з деякими рішення

судів. Адже документи часто доводилося перевіряти на достовірність інформації. Тим не менш, джерельна база дослідження охоплює значне коло джерел, частина яких вводиться до наукового обігу вперше.

Матеріали, використані при написанні роботи, умовно можуть бути поділені на кілька груп:

1. Документи:

- неопубліковані (архівні документи і матеріали)
- опубліковані (збірники документів та матеріалів, законодавчі та нормативні акти)

2. Законодавчі та інші нормативні акти вищих владних структур Радянського Союзу та УРСР.

3. Періодичні видання.

4. Довідкові матеріали.

До *неопублікованих документів і матеріалів* віднесено документи Державного архіву Миколаївської області (ДАМО), в яких містяться матеріали про судові справи у південному регіоні України. Серед них слід виділити Ф. Р-48 «Миколаївський окружний суд, 1923-1930 рр.», з якого було використано низку справ, зокрема справа 7 «Список защитников, выступавших на выездной сессии Николаевского окружного суда» [1], справа 11 «Отчеты о работе сессии Николаевского окружного суда» [2], справа 12 «Протоколы пленарных заседаний окружного суда» [3], справа 34 «Список вновь избранных народных заседателей окружного суда» [4], справа 89 «Переписка с Верховным судом УССР по кассационным делам» [5], справа 101 «Сведения о состоянии работы уголовно-кассационной коллегии окрсуда» [6] та справа 153 «Список народных судей Николаевского округа» [7].

До *опублікованих документів* відносимо збірники документів та матеріалів, законодавчі та нормативні акти), що стосуються судової та законодавчої системи України 1919–1937 рр. Ще за радянського часу світ побачила низка таких видань, в яких були зібрані різноманітні законодавчі

документи УРСР та СРСР: постанови, декрети, інструкції РНК УРСР, УЕР (Української економічної ради) при РНК УРСР, ВЦВК УРСР та НКЮ УРСР за 1922–1923 рр. Зокрема, такі збірники, як «Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1931 г.» [13], «Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922 р.» [8] та упорядкований С. Печатньою та П. Яковлевою «Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 г.» [10]. Ще одним з найважливіших видань є «Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР» [9]. До цього Зібрання були включені:

- постанови, відозви і звернення Всеукраїнських з'їздів рад УСРР;
- декрети і постанови ВУЦВК (ЦВК);
- декрети і постанови ВУЦВК (ЦВК) і РНК УСРР;
- декрети і постанови РНК УСРР/УРСР;
- закони, прийняті ВР УРСР;
- укази Президії ВР УРСР;
- постанови ЦК КПУ та Уряду УРСР;
- постанови і розпорядження РМ УРСР та ін.

У ході дослідження над темою використовувалися збірники документів і матеріалів, видані в різний час, упорядники яких послуговувалися різними, інколи діаметрально протилежними, ідеологічними і науковими критеріями та підходами до засад відбору, комплектації, оцінки та способу подачі документів.

До *законодавчих та інших нормативних актів вищих владних структур Радянського Союзу та УРСР* віднесено опубліковані документи, в яких містяться принципи діяльності суду та структурних одиниць судової системи. Самостійну частину складають декрети, на основі і відповідності з якими забезпечувався контроль за дотриманням законодавства судової системи, а також закони, що регулювали суспільні відносини у цій сфері.

Серед них можна виділити такі декрети: «Про суд» [15] від 22 листопада 1917 р., РНК Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РСФРР) «Про революційні трибунали» від 4 травня 1918 р., «Тимчасове положення про Народні суди і революційні трибунали УСРР» [14] та ін. Ознайомлення з ними дозволяє краще зрозуміти та охарактеризувати судову систему досліджуваного періоду.

Важливою віхою в законодавчих документах були постанови УРСР. У роботі було досліджено: постанова Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 р. «Про введення Народного суду» [17], «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР» [24], «Про затвердження й введення в дію» з 1 лютого 1923 р. [20] «Положення про судоустрій УСРР», постанови ВУЦВК «Про особисту недоторканність прокурорів, суддів і слідчих» від 3 січня 1923 р. і від 21 січня 1924 р. [18; 19] та «Про розвантаження і поліпшення місць позбавлення волі» від 15 серпня 1923 р. [20]; Положення «Про кабінети науково-судової експертизи» (затверджене РНК УСРР 10 червня 1923 р.) [21]; спільна постанова ЦВК і РНК СРСР Про зміну ст. 21 «Основ судоустрою Союзу РСР і союзних республік» [42], про доповнення ст. 8 «Положення про військові трибунали і військову прокуратуру» та зміну ст. 25 зазначеного положення, яка віднесла до компетенції ВТ низку справ про державні, посадові та майнові злочини [31]; «Про зміну Положення про військові трибунали і військову прокуратуру», «Про створення загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ» [22].

Аналіз законодавчої бази, яка прямо чи опосередковано застосовувалася щодо судів і карально-репресивних органів, свідчить про тотальний контроль радянського законодавства щодо судової системи та підтверджує висновки вчених про те, що репресивна політика в СРСР була на державному рівні.

**Періодичні видання.** На сьогодні існує значна кількість історичних та юридичних журналів, що певною мірою торкаються теми дослідження.

Однак ми хочемо акцентувати увагу на такому виданні, як «Административный вестник».

Періодичне видання «Административный вестник» [26] посідає не останнє місце в науці. У роботі була використана праця В. Волкова «Высылка и ссылка в судебном порядке (ст.ст. 35–36 УК)», яка детально розповідає про судовий порядок, коли відправляли людей в заслання через вироки.

Проте, незважаючи на численні недоліки періодичних видань, вони все одно є найкращим джерелом інформації про структуру карально-репресивних органів періоду радянської України. В них можна побачити уявлення, формат написання, яких зараз немає.

Серед *довідкових матеріалів* слід виділити довідники «Історична довідка Яготинського районного суду Київської області» [28], «Одеський апеляційний суд» [30].

Одним з найгрунтовніших довідкових матеріалів є «Україна: хроніка ХХ століття». Це довідкове видання дає змогу отримати інформацію часів 1919 року. Яке чітко дає зрозуміти, які справи розглядалися в судах та яким чином приймалися рішення[31].

Отже, огляд джерел засвідчує наявність достатньо репрезентативної джерельної бази, комплексний аналіз якої дозволяє глибоко й усебічно проаналізувати судову систему УРСР в структурі карально-репресивних органів. У процесі дослідницьких операцій було розглянуто справи з Державного архіву Миколаївської області. Вивчення архівних справ дало зрозуміти, як виносилися вироки та рішення репресивних органів. Більшість досліджуваних справ доводить, що суди були не справедливими до людей.

### **1.3.Методологія та методи дослідження**

З метою досягнення достовірності результатів наукового дослідження у кваліфікаційній роботі використано низку наукових підходів таких як,

принцип історизму, об'єктивності, науковості, системності та комплексності тощо. На думку В. Селіванова, втілення принципу історизму в пізнанні правових явищ передбачає, насамперед, погляд на предмет дослідження з позиції його змін у часі в ході розвитку історії суспільства. Історія в цьому випадку розуміється як постійне перетворення майбутнього на теперішнє і теперішнього на минуле в результаті людської діяльності. У цьому перетворенні розвиток юридичних відносин є, перш за все, природно-історичним процесом [48].

Для аналізу документів і матеріалів, оцінки подій були використані наступні універсальні методологічні принципи, як: принципи історизму і об'єктивності. У межах досліджуваної теми принцип історизму дозволяє вивчити конкретно-історичні обставини, під впливом яких формувалася політика радянської влади в системі карально-репресивних органів судової системи радянської України. Принцип об'єктивності вимагав виявлення факторів та умов, що визначали структуру судової системи СРСР і України.

Принцип науковості передбачає переважання об'єктивного наукового знання над певними тимчасовими кон'юнктурними інтересами тих або інших структурних складових, окремими науковцями. Тому для дослідження проблеми серйозні наукові праці, документи, які дозволяють з найбільшою повнотою висвітлити особливості судової системи УРСР в структурі карально-репресивних органів радянської України.

На принципах історизму, об'єктивності та науковості ґрунтуються принципи системності та комплексності. Принцип системності орієнтував на розкриття цілісності об'єкту, а принцип комплексності – на виявлення внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків об'єкта дослідження. Авторка прагнула до дотримання комплексного підходу у вивченні історичних явищ, до різнобічного відображення процесів розвитку судової системи 1919–1937 рр.

Методологічні основи дослідження базуються на історичному, цивілізаційному, системному та структурно-функціональному підходах.



Для цивілізаційного підходу у розгляді історії судової системи характерним є акцентування уваги на факторах, що пов'язані з історичним процесом. До недавнього часу в усій радянській, а, отже, і вітчизняній літературі панував так званий формаційний підхід, який впливав з марксистського вчення про те, що класова сутність держави визначається економічним чинником, станом виробничих відносин, способом виробництва в цілому, а сама держава є лише надбудовою над економічним базисом.

Системний підхід дає змогу систематизувати інформацію та знання з данної теми дослідження. Також варто відмітити, що систематизація дає конкретне відображення ситуації, яка складалася в судовій системі часів карально-репресивних органів радянської України.

Структурно-функціональний підхід дає можливість визначити функціональні обов'язки основних судів визначеного періоду дослідження.

У дослідженні авторка виділила наступні методи: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, спеціально-історичний, а також спеціально-правовий методи пізнання. Пріоритетними у дослідженні стали проблемно-хронологічний та історичний методи, що передбачають розгляд правових явищ під кутом зору об'єктивного стану розвитку судової системи.

Проблемно-хронологічний метод варто застосувати для вивчення у хронологічній послідовності зародження, формування судової системи України задля визначення хронологічної послідовності подій та прийняття різних документів.

Історико-описовий і порівняльно-історичний методи сприяли дослідженню виникнення, формування і розвитку судової системи, визначенню ступеня їх важливості на певному історичному етапі.

У дослідженні авторкою застосовано низку загальнонаукових і спеціальних наукових методів, що дало можливість розкрити специфіку організаційних і структурних змін, питомі риси, особливості та характер правосудного процесу в суді Української РСР.

Наскрізне застосування в дослідженні отримали загальнонаукові методи аналізу, синтезу, а також методи порівняння та функціонального аналізу. Очевидно, що аналітичне вивчення емпіричних даних джерельної бази дослідження забезпечило приростання нового знання на основі методу синтезу. Місце суду УРСР в єдиній системі судоустрою радянської держави за допомогою методу аналізу. Порівняльний метод застосовувався для співставлення повноважень і функцій вищого судового органу УРСР на різних етапах його еволюції у 1920–30-х рр. Метод функціонального аналізу дав змогу з'ясувати функціональні складові окремих структурних підрозділів апарату Народного суду, Революційних трибуналів, окружних судів та Верховного Суду республіки.

Серед методів конкретних наук найширше застосування у дослідженні отримали методи правознавства та історичної науки. Зокрема, формально-юридичний метод застосовувався в дослідженні для контекстного аналізу конституційних, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Наскрізне застосування у дослідженні отримав історично-правовий метод, який використовується авторкою у процесі вивчення еволюції правового статусу, засад організації та діяльності судів Української РСР у системі судоустрою республіки. Порівняльно-правовий (юридично-компаративний) метод використано при аналізі й співставленні поглядів учених-істориків права стосовно статусу і повноважень суду СРСР і союзних республік у визначений хронологічний період, а також при порівнянні положень конституційних і законодавчих актів Української РСР і Союзу РСР про судоустрій. Метод юридичної герменевтики використано для опрацювання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, що уможливило «занурення» автора у світ аргументації представників різних шкіл і методологічних напрямків, дозволило визначити їх ціннісні установки і мотиви. У системі світоглядних принципів, якими керувалася авторка при написанні дослідження, пріоритетом була прихильність до ідеї закономірного та прогресивного історичного розвитку,

що визначило використання певної методологічної бази. Застосування наукових підходів, принципів і методів дозволило викласти досліджуваний матеріал у послідовності і логічно завершеній формі та об'єктивно відобразити судову систему України в структурі радянських карально-репресивних органів 1919–1937 рр. [50].

Історико-порівняльний (історично-компаративний) метод передбачає роботу з конкретними явищами, подіями, окремими фактами історичної дійсності – зіставлення, з'ясування внутрішніх і зовнішніх зав'язків, пошук відмінностей і подібностей, дозволяє «проводити порівняння в просторі та часі». Результат цих операцій виражається у виявленні якісних характеристик досліджуваного періоду. Застосування в дослідженні порівняльно-історичного методу дозволило авторці простежити характерні тенденції організації та структурної розбудови суду УСРР у 1919–1937 рр. у контексті відновлення діяльності всієї вертикалі судової системи республіки. Активно застосовується в роботі й метод історичної антропології. Такий підхід дозволяє виокремити історичний процес у рамках предмету дослідження, наповнити текст дослідження не лише прізвищами та іменами, але й фаховими характеристиками конкретних людей – суддів і працівників апарату Народного суду, Окружних судів та Верховного Суду УСРР, показати роль особистісного чинника в діяльності досліджуваних правових інститутів окресленого історичного періоду. Переконані, що запорукою успіху вченого не може бути просте механічне застосування стандартного набору різних дослідницьких методів. Усебічне вивчення судової системи в структурі карально-репресивних органів радянської України стало можливим завдяки використанню загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів дослідження.

Серед загальнонаукових методів було виділено логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, метод зіставлення. До конкретно-історичних методів віднесено історико-генетичний та історико-типологічний. До спеціально-історичних –

проблемно-хронологічний і синхроністичний. До міждисциплінарних – математично-статистичний метод.

Поетапно простежити взаємозалежність історичних реалій та конкретного впливу карально-репресивних органів УРСР в судовій системі допоміг логічний метод. Розглянути діяльність органів радянської влади в країні дозволив структурно-системний метод, який дав можливість розглядати об'єкт з усіма його основними рисами як єдине ціле. Стадіально-регіональний метод дав змогу розкрити процес, форми та методи репресивної політики в певному часі фрагментарно, обмежуючись конкретною країною-членом СРСР.

Метод індукції привів до певних результатів та висновків через фактичні подання процесів та явищ. Метод дедукції дозволив зробити узагальнення та висновки, засновуючись суто на попередньо наведених доказах. Метод зіставлення за допомогою залучених документальних видань дав можливість перевірити достовірність фактичного матеріалу, узагальнити висновки, які містяться у проаналізованих працях із цієї проблеми.

Під час розгляду політики радянської влади, направленої проти суспільства, має значення проблемно-хронологічний метод, який передбачає розділення широких тем на ряд вузких, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності. Це дало можливість показати основні структурні аспекти відносин радянського уряду з різними судами, зробити аналіз кожного суду в його часовій послідовності й динаміці.

Застосування синхроністичного методу дало можливість проаналізувати структуру судової системи УРСР синхронно, виділити спільне й відмінне і зробити відповідні висновки. Щоб відобразити явище в розвитку, нами застосовано хронологічний метод, який дозволив розглянути явища та події в часовій послідовності, а також, відповідно, у русі та зміні.

Історико-генетичний метод дозволив подати точну історію явища, що вивчається. Його застосування дало можливість охарактеризувати

функціонування Народного суду, Верховного суду та Окружного суду України.

Історико-типологічний метод своєю метою ставить упорядкування об'єктів у певні типи на підставі властивих їм істотних ознак, дає змогу визначити критерії типологізації, пов'язані з головною темою праці. За допомогою історико-типологічного методу в роботі виділено основні аспекти функціонування судової системи радянської України та Миколаївщини зокрема.

Застосування джерелознавчих методів, таких як методи пошуку, наукової критики і типологічно-видової класифікації джерел, сприяло відтворенню реальних фактів розглянутого періоду і дозволило врахувати й оптимально використати науковий доробок радянських, зарубіжних і сучасних істориків з питань судової системи в структурі радянських карально-репресивних органів України в досліджуваній період. Зазначені підходи, принципи та методи наукового пізнання дозволяють опанувати наявну літературу з проблеми, вивчити джерела, систематизувати й узагальнити отриману інформацію, найбільш адекватно відобразити процеси історичної сутності, що дає можливість уникнути під час суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору та забезпечує наукову достовірність результатів.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести роботу неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися в УРСР в зазначений період. У цілому комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити стан судової системи в структурі радянських карально-репресивних органів України.

## РОЗДІЛ 2

### ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИСУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1919-1937)

#### 2.1. Особливості становлення судової системи УРСР

Сучасні дослідники традиційно й справедливо розглядають перші роки радянської влади в Україні як ігнорування будь-яких правових форм, позасудових інституцій та відсутності пріоритетів надзвичайного правосуддя. Але судові методи того часу добре підходили до масштабного і досить незрозумілого соціального експерименту, започаткованого більшовиками, і принаймні заслуговували на виважене й об'єктивне дослідження [52, с. 379].

Відомий радянський діяч М. Скрипник вказував, що Жовтнева революція повністю зламала стару судову систему, поставила перед судом інші завдання, побудувала на інших засадах, надала їй інших суспільних значень. Головна відмінність радянських судів — відкрите визнання їхніх класових судів, які є безпосереднім знаряддям диктатури пролетаріату [68].

1–12 (24–25) грудня 1917 р. у Харкові на I Всеукраїнському з'їзді Рад відбулось утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки, що ознаменувалось початком запровадження в Україні радянської моделі держави. Особливе місце належало і суду. Декретом «Про суд № 1» [15] від 22 листопада 1917 року було постановлено: «Надалі до перетворення всього порядку судочинства попереднє слідство у кримінальних справах покладається на місцевих суддів одноосібно» [11, с. 125-126]. Так, судоустрій Російської імперії, як одну з форм «класового панування поміщиків і капіталістів», декретом Всеросійського ЦВК від 24 листопада 1917р. було скасовано і замінено «революційним правосуддям». Дія цього декрету поширилась на Україну разом з радянською владою на початку 1918 р. [85].

У березні 1918 р. за нових поділів адміністративних підрозділів за Універсальним періодичним оглядом почалися спроби реформувати всю судову систему, що знайшло відображення у розробці Закону «Про організацію судів Республіки на землях» [39].

10 січня 1918 р. оприлюднено постанову «Про введення Народного суду» [17] українським народним секретаріатом від 4 січня 1918 р. [28]. У ньому було оголошено про ліквідацію всіх попередніх судових та суміжних установ. Стара система правосуддя руйнується. Але цивільним чиновникам було доручено продовжувати роботу під керівництвом уповноважених, призначених Радою робітничих, солдатських і селянських депутатів для забезпечення передачі майна, архівів та поточних справ новому уряду [73].

Наказом Українського Народного Секретаря Судових Справ від 17 січня 1918 р. з подібним направленням [9, С. 39-40] звернувся до губернських і повітових рад про ліквідацію старого судочинства та організацію процедур для нової судової влади.

Він зобов'язав місцеву владу нової влади негайно розпочати очищення всіх старих судових установ, складання списків радянських суддів, утворення районних, міських і повітових судів. Суддям певних рангів дозволяється виконувати функції інструкторів і помічників [40]. Революційному трибуналу також рекомендувалося негайно розпочати свою діяльність. Створення нової судової влади знищує старих суддів, клерків, прокурорів та адвокатів [50, с.7].

Як перший крок до врегулювання правового статусу Революційного суду Харківський комітет інженерів і солдатів затвердив його 13 (26) січня 1918 р. і опублікував у газеті «Донецький пролетарій» 17 (30) січня 1918 р. положення «Про революційні трибунали» [35], їх склад та основні принципи їх діяльності опубліковано 23 лютого 1918 року Управлінням народної юстиції, яке прийняло положення «Про порядок утворення на території України робітничих і селянських повітових та міських трибуналів, їх завдання і функції» [52, с. 364-365].

У декреті РНК РРФСР від 4 травня 1918 р. «Про революційні трибунали» прямо говориться «скасувати всі інші місцеві та військові революційні суди і передати їх справи до найближчого революційного суду» [52, с. 366].

Слід зазначити, що з січня 1919 року Українська Радянська Держава мала офіційну назву – Українська Радянська Соціалістична Республіка (далі - УРСР), тому всі рішення та вироки народних судів та революційних трибуналів ґрунтувалися від Української Соціалістичної Республіки, ухвалені від імені Української Соціалістичної Радянської Республіки, українського народу, а не в ім'я українського народу [41].

Окремі питання виконання «судових» постанов (строки та порядок ліквідації старих установ; доля невиконаних справ; скасування вже ухвалених судових рішень) визначалися низкою постанов уряду [8, ст. 142, 146, 147] та Постановою НКВС СРСР [8, ст. 154].

19 лютого 1919 р. Раднарком УРСР прийняв декрет «Про суд». Він ліквідував усі судові інституції (Генеральний Суд, Судові Палати, Суди Окружні, З'їзди Мирових Суддів, Суди Військових, Морські, Волосні, Комерційні тощо), а також пов'язані з ними установи та організації (прокуратури), які існували в Україні до утворення Рад (владних наглядачів, нотаріусів, присяжних і приватних адвокатів, Асоціації судових слідчих, маршалів тощо) [10, ст. 141]. Декретом було введено «Тимчасове положення про Народні суди і революційні трибунали УСРР», які здійснювали всі судочинства [31].

«Тимчасове положення про Народні суди і революційні трибунали УСРР», згідно з яким в Україні, як і в Росії, було створено дві незалежні судові системи: 1 — народні суди та ради народних суддів; 2 — революційні трибунали [42].

Положенням визначено, що народний суд складається з одного постійного судді та двох народних засідателів, які обираються Комітетом міського робітничо-селянсько-червоноармійського представництва та



обираються виконкомом Комітету народного представництва. До юрисдикції народних судів належать усі кримінальні та цивільні справи, за винятком справ у революційних трибуналах. Ця стаття організовує єдиний народний суд (принаймні один на район) в Україні. Запроваджено також процедури оскарження вироків і рішень народних судів [28].

Метою українського «революційного правосуддя» є придушення класових супротивників. Здійснювався через Революційні трибунали та народні суди, передбачені Тимчасовим положенням від 20 лютого 1919 року [85]. Таким чином, центральне положення судової системи належало революційним судам. Тимчасовий регламент від 20 лютого 1919 р. по одному створювали революційні трибунали в губернії. Кількість членів Трибуналу визначається губернським виконавчим комітетом, але не може бути менше 15. Справи розглядалися комісією у складі з п'яти осіб, а з березня 1920 року - трьома членами трибуналу [28].

8 березня 1919 р. Народний комісаріат внутрішніх справ (далі - НКВС) УРСР видав циркуляр про нагляд за законністю вироків і постанов підпорядкованих йому судових органів юридичними відділами губвиконкомів [10, с.252].

Згодом необхідно було створити судовий орган для узагальнення судової практики в країні, тому 16 квітня 1919 р. у складі Народного комісаріату юстиції УРСР (далі – НКЮ УРСР) було створено 9-е управління – Верховний судовий контроль. Цьому органу було надано право перегляду та нагляду за всіма судовими справами, відділ X - Верховний касаційний суд по розгляду скарг та вироків Революційного трибуналу, реорганізований 27 квітня 1921 р. у Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (далі – ВУЦВК) Верховного Суду (далі – ВС) [79].

Положенням «Про Народний суд УРСР» [24] від 26 жовтня 1920 року народному судді було надане право проводити розслідування. Вказане положення стало підґрунтям для Інструкції для народних слідчих, а також Циркуляру про провадження кримінальних справ у Народних судах [52, с.

125–126]. У такий спосіб народні слідчі стали правонаступниками слідчих комісій.

Ст. 6 Положення «Про Народний суд» [8] встановлювала, що народний суддя одноосібно: 1) здійснював нагляд за проведенням дізнання органами міліції, затверджував та підсилював запобіжні заходи, у разі необхідності пом'якшував їх; 2) вирішував питання про зупинення дізнання та передання кримінальної справи до суду [11, с. 125–126]. Отже, контроль за діяльністю органів міліції в процесі дізнання здійснювався народними суддями. Це виражалось у оцінюванні дотримання прав та свобод людини і громадянина в кримінальному процесі [43].

23 липня 1921 року ВУЦВК замість ВС створив Єдиний Верховний Суд Соціалістичної Радянської Республіки України. Однак така судова система виявилася занадто громіздкою і потребувала деякого спрощення. Фактично в країні тоді існували дві паралельні судові системи: Народний суд і Губернський комітет народних суддів, судовий нагляд за якими був вищим судовим наглядом радянського НКВС та Революційного територіального трибуналу на чолі з Єдиним Верховним Судом [79].

Перші проекти концепцій реформи почали розроблятися в РРФСР. Народний Комісар юстиції Д.І. Курський, який стверджував, що до 1922 р. «пролетарський суд був органом розправи з класовими ворогами», пропонував поступову ліквідацію системи трибуналів і збереження народного суду як єдиного судового органу, а також створення прокуратури. Його заступник Н.В. Криленко рекомендував проект втілення в життя принципів народного суду і ліквідацію трибуналів. В УРСР ці точки зору були сприйняті схвально [72].

Тому 16 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР» [8]. Відповідно до цього положення була створена єдина судова система судів – Народний суд СРСР, Губернський суд і Верховний суд у складі Президії, Пленуму, Апеляційної комісії та Судової комісії у цивільних і кримінальних справах. Крім того,

ліквідовано дисциплінарні дружні суди при губернських спеціалізованих комітетах і повітових профспілках; особливі сесії народних судів; губернські та окружні (районні) революційні суди; губернські та районні народні суди; ВС НКЮ і Верховного трибуналу і Департаменту судового контролю [72].

Так, 22 березня 1922 р. Всеукраїнський надзвичайний комітет було ліквідовано, Державне політичне управління (далі – ДПУ) УРСР офіційно перестало мати судові функції, а в процесі відношення були лише органом пізнання. Водночас 17 липня 1922 р. ВУЦВК запровадив так звану систему надзвичайних сесій, що надавало особливого розгляду контрреволюційним та деяким іншим кримінальним справам. Ці збори проводилися в губернських судах (до 1 листопада 1922 р. – у військових відділеннях), а після затвердження Судового положення – у губернських судах [44].

Для розгляду інших видів справ відповідно до Положення тимчасово закріплюються спеціальні суди: військові суди, військово-транспортні суди [30], спеціальні трудові трибунали народних судів, земельні комітети, арбітражні комітети [83].

16 грудня 1923 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про затвердження й уведення в дію» з 1 лютого 1923 р. «Положення про судоустрій УСРР» [23]. Реформована судова система, відповідно до Положення, складалася з Народного суду, Губернського суду та Верховного Суду УСРР і його колегії. Тимчасово передбачалися спеціальні суди. Своє місце знайшли новели, що регулювали порядок обрання, діяльності народних суддів та народних засідателів, про народних слідчих, склад та філії губернського суду, про діяльність ВС УСРР тощо [23]. Таким чином, судова реформа дійсно спрощувала систему судових органів, і за декілька років вона почала працювати в новому режимі [54].

Так, з 1923 року судову систему Республіки Україна очолює ВС УСРР. Голова ВС УСРР [83] та його заступники призначаються безпосередньо Президією ВУЦВК, а за поданням Наркомату — Головою ВС

та членами ВС. Відкликання суддів ВС УРСР здійснювала лише Президія ВУЦВК.

ВС УСРР як суд першої інстанції розглядає особливо важливі справи, передані йому на підставі рішень ВУЦВК і Держкому СРСР, Пленуму ВС УСРР, генеральний прокурор республіки, голова Державного політичного бюро. Йдеться про справи та Державне політичне бюро щодо членів ЦВК усієї України, членів Народного комітету, членів Президії Національної економічної ради України, голови та членів президії облвиконкому та Губернські суди, члени Революційно-військової республіки, у яких позивачем або відповідачем є республіка, Наркомат або прирівняний до нього центральний орган. Усі справи першої інстанції розглядали три постійні судді ВС УРСР [79].

Згодом було прийнято: постанови ВУЦВК «Про особисту недоторканність прокурорів, суддів і слідчих» [18;19] від 3 січня 1923 р. і від 21 січня 1924 р. та «Про розвантаження і поліпшення місць позбавлення волі» [20] від 15 серпня 1923; Положення «Про кабінети науково-судової експертизи» [21] (затв. РНК УСРР 10 червня 1923) [82].

Окрім забезпечення організаційних засад судової системи, були прийняті нормативні акти, що регулювали провадження процесу: встановлювалися правила підсудності та судочинства, судових зборів, доказів і доказування, визначилися учасники судового процесу, зміст і форма судових протоколів тощо [45]. Однією з основних засад судочинства визнавалась відмова від формалізму – суд не був обмежений формальними правилами при збиранні доказів та виявленні істини. Встановлювався обов'язок суду у всіх своїх рішеннях враховувати соціальне походження сторін, охороняти інтереси робітників від зазіхань нетрудових елементів. Отже, із самого початку діяльності оновленої судової системи було нормативно закріплено принцип нерівності сторін та вихід процесуальних дій суду за межі закону [70].

На початку 1923 року штат ВС УРСР був затверджений у такому вигляді: голова ВС, віце-президент, чотири голови експертних груп, шістнадцять членів, шість слідчих з головних справ і сімдесят шість секретарів і штату – всього сто чотири особи. 11 березня 1923 р. розпочав роботу ВС УРСР у складі 11 суддів [26].

Зі створенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийняттям основних принципів судочинства і Союзних Республік у 1924 році та переходом Радянського Союзу до трирівневої системи управління, Друга Всеукраїнська центральна конференція встановила єдину судову систему республіки: народні суди, окружні суди в Молдавській Соціалістичній Автономній Республіці – Народні суди і Верховний Суд Молдавських Соціалістичних Автономних Республік, Справи про військові злочини - Військові трибунали СРСР ВУЦВК і РНК 27 березня 1925 року. При Верховному Суді УРСР створено Дисциплінарну комісію [79].

23 травня 1928 р. ВУЦВК і Держком СРСР прийняли спільну постанову про внесення змін до статті 21 «Основи судоустрою СРСР і союзних республік», про доповнення статті 8 «Положення про військові суди та військові прокуратури» та внесення змін до статті 25, в якій йдеться про компетенцію військового трибуналу у деяких справах про державні, службові та майнові злочини [52, с.397].

11 вересня 1929 р. ВУЦВК прийняв нове «Положення про судоустрій УСРР» [13], яке спеціально регулювало роботу так званої особливої сесії Верховного Суду УРСР. Відповідно до цього положення ВС СРСР, як і раніше, очолював всю судову систему республіки [79].

26 жовтня 1929 р. Президія ЦВК Радянського Союзу ухвалила постанову «Про внесення змін до Положення про Військовий суд і Військову прокуратуру», зменшивши самостійність військових відділів військового трибуналу і посиливши роль районів, прифронтових районів та окремі війська, Як апеляційний суд і суд другої інстанції [52, С. 397].

Процес тоталітаризації та централізації радянської судової системи активізувався з прийняттям радянських судових постанов у 1931 р. [13, ст.280-281]. Суд мав придушити спроби протистояти соціалістичному будівництву, активно сприяти соціалістичній індустріалізації країни, трансформувати сільське господарство на засадах соціалізму, боротися з пережитками капіталізму. Судова система почала складатися з народних судів, міжрайонних судів, вищих судів та спеціальних судів [52, с.399]

Перехід до дворівневої системи управління потребує змін у судовій системі. У жовтні 1930 р. окружний суд ліквідовано і створено міжрайонний суд. Так само перехід до трирівневої системи управління в травні 1932 р. призвів до ліквідації міжрайонних судів. Судова система мала форму народних судів, обласних судів, Верховного суду та радянських судів [86].

10 липня 1934 р. ЦВК СРСР прийняв постанову «Про створення загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ» [22]. До його складу увійшли Головні управління державної безпеки, робітничо-селянської міліції, прикордонної та внутрішньої охорони, пожежної охорони, виправно-трудових таборів і трудових поселень та деякі інші служби. Вдруге в історії радянської держави органи держбезпеки та внутрішніх справ були об'єднані в одне відомство (вперше це сталося у 1922–1923 рр., коли НКВС РСФРР та ДПУ очолював Фелікс Дзержинський) [46].

НКВС як центральний орган карально-репресивної системи СРСР об'єднував громіздкий апарат, однією з ланок якого була міліція. Головне управління міліції НКВС СРСР вирішувало усі оперативні питання, до того ж в такий спосіб, що підпорядковані структури без згоди вищого органу не могли вирішувати жодного важливого питання. Така централізація призвела до того, що працівники каральних органів на місцях перестали проявляти ініціативу, самостійність і лише очікували директив від вищих органів [47].

Правовою основою подальшого розвитку судової системи стала радянська Конституція 1937 р. [86]. Стаття 102 Конституції СРСР передбачає: «Правосуддя в УРСР здійснюється Найвищим Судом УРСР,

Найвищим Судом Молдавської РСР, обласними судами, судами адміністративних округ, а також спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами» 16]. Відповідно до статті 105 Конституції УРСР «Верховний Суд УРСР обирається Верховною Радою УРСР строком на п'ять років».

16 серпня 1938 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Закон про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік». Закон проголошує основні демократичні принципи правосуддя: відкритий, усний, змагальний процес. Підтверджується незалежність суддів та їх законслухняність. Але в судовій практиці ці демократичні принципи особливої ролі не відіграють [51].

Прийняття радянської Конституції та Закону «Про судоустрій» у 1937 р. завершило централізацію радянської судової системи. У Верховному Суді Радянського Союзу централізоване управління судовою практикою, здійснюється єдине судове управління Наркоматом юстиції СРСР [53].

16 серпня 1938 р. відповідно до Проголошення Конституції УРСР та Закону про судоустрій для захисту прав РНК в УРСР було затверджено Положення про адвокатуру СРСР, згідно з яким обласна адвокатура Асоціації були створені в СРСР. Як громадські організації вони мають бюджетну незалежність [86].

Таким чином, можемо прослідкувати дуже строкату судову систему, яка з кожним роком постійно змінювалася. Починаючи з утворення Народних судів до проголошення Конституції СРСР. Судова система УРСР зазнала значних змін в період з 1919 – 1937 рр. адже не рівноцінне провадження законів є неправильним.

## 2.2. Засади функціонування судової системи радянської України

Судова система Радянської Росії вибудовувалася, долаючи організаційну і судову строкатість, що склалася на місцях в перші післяреволюційні місяці. Однак, військово-політична ситуація, яка складалася в 1918 – 1921 рр. чинила на судове будівництво незмінно деформуючий вплив. У результаті базисна радянська новація в сфері судоустрою відкресталізувалася в 1918 р. ідеєю «єдиного народного суду» (закріплена, в Програмі РКП (б) 1919 р. [25]) – втілювана в життя не повноцінно, яка супроводжувалась розвитком і систематизацією процесуального законодавства, в обставинах домінування ревтрибуналів\* і широкого поширення позасудової репресії [63].

10 січня 1918 р. була оприлюднена постанова Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 р. «Про введення Народного суду [17]» [28]. Вся судова влада на території УРСР належала Народним Судам та Радам (З'їздам Народних Суддів) та Революційним трибуналам. Право винесення вироків у кримінальних справах і рішення у цивільних справах належало виключно Народним судам і Революційним трибуналам. Постанова передбачала негайну ліквідацію всієї судової системи, яка залишилася після падіння Російської імперії, і організацію дільничних Народних судів з розрахунку 1 суд на 10 000 осіб, а також повітових і міських судів по одному в кожному повіті й місті, виділеному з повіту. До складу кожного суду входило 10 суддів, з них 2 постійних і 8 чергових. Справи розглядалися у складі 1 постійного і 4 чергових суддів. Судовий процес і процедура були доволі ефективні й прості. Суди засідали в будь-який час доби, вдень і вночі [10, с. 141].

Дільничні Народного суду розглядали справи, в яких покарання обмежувалося позбавленням волі на один рік або штрафом у 5 000 руб. та стягненням на користь потерпілої сторони майна вартістю не більше 5 000 руб. [56]. Якщо міра покарання передбачалася більшою, справа



передавалася на розгляд повітів чи міського суду. Вироки і рішення Народного суду (дільничних, повітових і міських) були остаточними і підлягали негайному виконанню. Кожна справа при виявленні нових «істотних обставин» могла бути переглянута тим же судом [49].

Згідно з декретом «Про суд» від 21 лютого 1919 р. Народні суди засновувалися в кількості не менше одного на кожен Радянський район, повітовий чи міський [10, с. 141]. Таке розмежування підсудності дуже нагадувало аналогічне розмежування між колишніми мировими і загальними судами. До певної міри дільничні суди й мали замінити колишню світову юстицію. У Радянській Росії теж до цього прийшли, але не одразу. Спочатку світова юстиція тут не скасовувалася, а лише призупинялася. Апеляційний і касаційний порядок перегляду справ не передбачався, але у разі виявлення «нових істотних обставин» справа могла бути переглянута тим самим судовим органом [55]. Відсутність апеляційного оскарження, відомий діяч «червоної юстиції» О. Хмельницький пояснював так: «Вже давно було ясно, що апеляційний суд є значно гіршим судом, ніж суд першої інстанції. Передусім цей суд, віддалений від місця і часу тих фактів, які покладаються в основу процесу, природно своєю тенденцією прагнув до того, щоб обмежити розгляд справи по суті. Цілком зрозуміло, що, коли питання про утворення судів стало в усій повноті, ми визнали доцільним принцип апеляційного оскарження скасувати» [73].

Народні суди та Народні слідчі обираються на один рік; органу радянської влади, який їх обрав, надавалося право дострокового зміщення обраних суддів та слідчих. Згідно статті 31 «Тимчасового положення про Народні суди»: «Списки Народних засідателів склалися на 6 місяців ...» [73, с. 158].

Що стосується слідства, то по закінченню попереднього слідства, справа направляється до Народного суду, який попередньо у складі всього одного постійного Народного судді вирішує питання стосовно того, чи підлягає справа дослідженню, припиненню на основі вказаної у Ст. 15 «По

закінченню слідства справа надходить до трибуналу, який розглянув таке у розпорядчому засіданні... [10, с. 158]», або подальшому направленню, і в останньому випадку призначає справу до слухання в судовому засіданні [10, с. 162].

Обвинувачення та захист в Народному суді здійснюються членами колегій обвинувачів та правозаступником по черзі, встановленою Радою (З'їздом) Народних Суддів. При виробництві справи Народний суд не був зв'язаний ніякими обмеженнями по відношенню способів розслідування істини. При розслідуванні справ Народний суд підкорювався декретам Робітничо-Християнському Уряду України. Народні суди та Ради Народних Суддів проголошують вироки та рішення іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки [10, с. 162-163].

З відновленням восени 1918 р. радянської влади система судових органів доповнилася новими ланками. Зокрема, впродовж 1918 р. в Радянській Росії, яка була орієнтиром для українських більшовиків, змінилося ставлення до військової юстиції. Відповідно до декрету «Про революційні трибунали» від 4 травня 1918 р. вказується, що потрібно «...скасувати всі інші місцеві і армійські революційні трибунали з передачею їх справ в найближчі революційні трибунали» [12].

Проте практичні потреби здійснення судочинства у військових частинах, які під час воєнних дій перебували в постійному русі й не могли «обслуговуватися» територіальними судами, спричинили відомчу самодіяльність Наркомату військових справ РСФРР, який всупереч загальній урядовій лінії своїми наказами від 23 липня 1918 р. заснував фронтові полкові суди і ротні товариські суди [57]. Водночас за ініціативою революційних військових Рад армій Східного фронту влітку 1918 р. стали створюватися революційні військові трибунали армій (інші назви - польові трибунали, військово-польові революційні суди). А 14 жовтня 1918 р. наказом Революційної Військової Ради Республіки було засновано

Революційний військовий трибунал (далі – РВТ) РСФРР. Одночасно РВТ створювалися при всіх фронтах, арміях, дивізіях та інших з'єднаннях [36].

Завданнями Революційної Військової Ради Республіки були: розгляд справ про особливо тяжкі злочини, скоєні вищими посадовими особами Червоної армії; організація Революційної Військової Ради Республіки і визначення основних напрямків їх діяльності; вироблення військово-революційного судочинства; встановлення каральної політики відповідно до умов бойового життя; розробка єдиних форм діловодства і звітності [58].

У грудні 1918 р. Революційна Військова Рада Республіки розробила єдину «Інструкцію революційним військовим трибуналам фронтів і армій», яка була введена в дію 8 січня 1919 р. Названа Інструкція складалася з шести розділів і включала наступні основні положення: пристрій і склад військових трибуналів, підсудність, судочинство, про покарання, про скасування вироків і про звітність. Відповідно до Інструкції та Положенням система революційних військових трибуналів складалася з Революційної Військової Ради Республіки, РВТ фронтів, армій і відділів при дивізіях і окремих бригадах. Встановлювалося, що РВТ були органами відповідних революційних військових рад, голови та члени РВТ призначалися ними і політично були їм підзвітні [37].

РВТ розглядали справи контрреволюційних, посадових і військових злочинах. Справи між різними РВТ розподілялися залежно від посадового становища обвинуваченого. Кожен вищий РВТ міг прийняти до свого провадження будь-яку справу, підсудна нижчий трибуналу [78].

При винесенні вироків, згідно зі ст. 2 Положення, РВТ керувалися «інтересами соціалістичної республіки, оборони її від ворогів соціалістичної революції і інтересами класової боротьби за торжество пролетаріату, як це підказується йому революційною комуністичною правосвідомістю і революційною совістю» [10, с. 131]. Вироки трибуналів не підлягали оскарженню і виконувалися протягом 24 годин. Право призупинення вироків належало тільки відповідним Реввійськрадам або вищому революційному

трибуналу. Як Інструкція, так і Положення від 4 лютого 1919 р. не регламентувало строго і детально процедуру судового розгляду [60].

У ст. 6 Положення встановлювалося, що «після закінчення слідства весь слідчий матеріал передається голові трибуналу, який по ознайомленню зі справою (особисто або через одного з членів трибуналу) призначає справу до слухання, причому доповідачем у справі в трибуналі є або голова, або той член трибуналу, якому головою було доручено ознайомлення зі справою» [10, с. 131]. Рішення і вироки трибуналів виносилися ім'ям Російської Соціалістичної Федеративної Республіки.

Іншою знаковою подією стало заснування 3 грудня 1918 р. Всеукраїнської надзвичайної комісії (далі – ВУНК), наділеної правом здійснювати позасудову репресію [52, с. 367]. Орган комуністичного терору й утвердження більшовицької диктатури в Україні. Створена в Україні як філія Всеросійської надзвичайної комісії. Комісія мала безпосередньо підпорядковуватися Тимчасовому робітничо-селянському урядові України. Для виконання завдань, що покладалися на ВУНК, при ВУНК і місцевих надзвичайних комісіях були створені військові частини. Комісія формально безпосередньо підпорядковувалася урядові УРСР. Діяла в тісному контакті з Всеросійською Надзвичайною Комісією. До складу ВУНК входили органи позасудової репресії – колегії, двійки, трійки, особливі наради, які привласнили функції суду і грубо порушували законність та права громадян [76].

27 грудня 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України ухвалив постанову «Про Всеукраїнську, фронтові і місцеві надзвичайні комісії», за якою всі місцеві надзвичайні комісії були підпорядковані ВУНК. Останній було доручено організувати об'їзд та інструктування місцевих надзвичайних комісій, спрямовувати їхню роботу. Від грудня 1918 р. до березня 1919 р. ВУНК очолював призначений з Москви І. Шварц, квітень – вересень 1919 р. – очолювана М. Лаціс (Судрабс), якого було відряджено в Україну з Росії з великою групою чекістів. Уже навесні 1919 р. з'ясувалося,

що органи надзвичайної комісії припускають у своїй діяльності насильство і зловживання, це викликало різкий протест і невдоволення населення. У ситуацію був змушений втрутитись особисто В. Ленін, який, зокрема, критикував М. Лаціса за його схильність до виправдання бруталних дій [61].

30 травня 1919 р. ВУЦВК, Раднарком, НКВС і ВУНК спільно затвердили «Постанову про Всеукраїнську і місцеву надзвичайні комісії», яка надала легітимного характеру діяльності чекістів. ВУНК оголошувалась органом НКВС і працювала на правах його відділу. Голова ВУНК та його заступник призначалися Раднаркомом [52, с. 194]. Від серпня 1919 р. роботу ВУНК в Україні було згорнуто.

11 грудня 1919 р. більшовиками створено Всеукраїнський революційний комітет, а при ньому – Управління надзвичайних комісій і особливих відносин (його невдовзі очолив московський чекіст В. Манцев). Постановою ВУЦВК від 17 березня 1920 р. його перетворено у Центральне управління надзвичайних комісій для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами при Раднаркомі УСРР, яке не було органом НКВС, а підпорядковувалося Раднаркомові. Разом із підрозділами Червоної армії і частинами особливого призначення чекісти відіграли вирішальну роль у діях проти українських повстанців, зокрема у терористичних акціях проти селянства, взятті та знищенні заручників, винищенні ворогів більшовицького режиму [62].

У період окупації України армією А. Денікіна були утворені комісії для розслідування злочинів чекістів. До цих комісій входили громадські діячі, іноземці. Висновки комісій підтверджувалися свідченнями очевидців.

30 березня 1921 р. Центральне управління надзвичайних комісій перейменованій на ВУНК. У лютому 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У відповідно до директив московського керівництва розглянуло питання про реорганізацію ВУНК і перетворення її у Державне політичне управління (далі – ДПУ). Це було закріплено відповідною постановою ВУЦВК від 22 березня 1922 р. [77]. Важливим завданням цієї установи була боротьба з

«політичними злочинами», «контрреволюційними виступами» всередині країни, а також зовнішня розвідка. За методами діяльності ДПУ принципово не відрізнялася від ВУНК. У 1934 р. із утворенням НКВС ДПУ увійшло до його складу. НКВС одночасно здійснював і керівництво міліцією України. Тоталітарний сталінський режим використовував НКВС для своїх цілей. Особливо широко антинародні репресії провадилися НКВС у 1936 – 1937 рр. 1946 р. НКВС був перетворений на Міністерство внутрішніх справ [76].

16 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР». Відповідно до цього положення була створена єдина судова система судів – народні суди СРСР, губернські суди та Верховний суд, у тому числі: Президія, Пленум, Апеляційні та Судові комітети з цивільних і кримінальних справ [64]. Крім того, ліквідовано дисциплінарні товариські суди при губернських спеціалізованих комітетах і повітових профспілках; особливі сесії народних судів; губернські та окружні (районні) революційні суди; губернські та окружні народні суди; ВС НКВС і Верховної Ради, Департамент судового контролю [14, Ст.779].

Так, з 1923 р. головою судової системи республіки України був ВС УРСР. Голова Суду та його заступники призначалися безпосередньо Президією ВУЦВК, Головою ВС та членами ВС за поданням Народного судового комітету. Відкликання суддів ВС УРСР здійснювала лише Президія ВУЦВК [65].

Перевірка та затвердження звітів; призначення провінційних та інших власних судів для проведення спеціальних ревізій за поданням прокурора Республіки та заслуховування звітів за результатами цих перевірок; порушення дисциплінарної відповідальності перед головою еквівалентного суду та його заступники, все це виконувала голова ВС УРСР. У засіданні Президії ВС УСРР брав участь із правом дорадчого голосу Прокурор цього суду, присутність якого була обов'язковою [79].

Пленарне засідання складається з: юридичного тлумачення судової практики, що виносилося на обговорення окремим групам, судам, Президії

ВС СРСР, Прокурору республіки або їх помічникам; розгляд, відкликання та відкликання за поданням Президія ВУЦВК, Президія ВС УРСР Внесення змін до рішень, постанов і постанов Судової та Апеляційної Ради ВС або будь-якого іншого суду Республіки, Прокурора Республіки. Крім того, пленум ВС УРСР обрав дисциплінарну комісію [66].

ВС СРСР як суд першої інстанції розглядав особливо важливі справи, передані йому ЦВК і ВНК СРСР, Пленуму ВС УРСР, Генеральному прокурору республіки, директору державного політичного бюро. Йдеться про справи державного політичного бюро щодо членів ЦВК усієї України, членів Народного комітету, членів Президії Національної економічної ради України, голови та членів президії обласного виконавчого комітету та Губернських судів, членів революційно-військової республіки, де позивачем або відповідачем є республіка НКЮ або прирівняний до нього центральний орган. Усі справи першої інстанції розглядали три постійні судді ВС Радянського Союзу [79].

Судові засідання (цивільні та кримінальні справи) апеляційної колегії проводяться трьома постійними членами суду. ВС УРСР мав двох помічників прокурора. справи, що перебували під наглядом суду та нововиявлені ситуації розглядалися касаційні колегії так само, як і касаційні скарги та протести. Протестувати, якщо справу розглянула касаційна колегія ВС УРСР виносилися на Пленум цього суду [71].

Слідчий орган спочатку входив до складу судової влади. Судовий комітет у кримінальних справах ВС СРСР створив слідчий підрозділ, до складу якого входили слідчі у найважливіших справах. 1 жовтня 1928 року НКВС ухвалив рішення вилучити слідчих з-під юрисдикції органів юстиції і передати їх під управління прокуратури.

На початку 1923 року штат ВС СРСР був затверджений у такому вигляді: голова ВС, заступник, 4 голови експертних груп, 16 членів, 6 слідчих з головних справ і 76 секретарів і штат – 104 особи [67].

11 березня 1923 р. почав діяти ВС Радянського Союзу у складі 11 суддів. Зі створенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийняттям основних принципів судочинства СРСР і Союзних Республік у 1924 році та переходом до трирівневої системи управління. Друге засідання ЦВК УРСР було створення в республіці єдиної судової системи: народні суди, окружні суди та ВС Молдавської АССР, який ґрунтуються на рішеннях ВУЦВК та під час війни, створених у кримінальних справах - військових трибуналах. При ВС УРСР було створено дисциплінарну комісію [74].

11 вересня 1929 р. ВУЦВК прийняв нове Положення про судоустрій УРСР, у якому, зокрема, передбачалося функціонування так званих надзвичайних сесій ВС УСРР [75]. Згідно із цим Положенням ВС УСРР, як і раніше, очолював усю судову систему республіки. На ВС покладалися: судовий контроль за всіма судовими установами й військовими трибуналами, що діяли на території УРСР; розгляд у касаційно-ревізійному порядку справ, вирішених окружними судами і військовими трибуналами; розгляд по першій інстанції – кримінальних і цивільних справ особливої державної ваги, до розгляду яких залучався інститут народних засідателів. ВС залишався єдиним судом, який мав право перегляду в порядку нагляду й за нововиявленими обставинами всіх справ, вирішених будь-яким судом республіки [79].

Формування тоталітарного режиму [38] призвело до створення позасудових карально-репресивних органів. Значною мірою це відбувалось у зв'язку з тим, що суди чинили опір репресіям. Починаючи з 1930 р., у обласних центрах України створювалися «трійки», «двійки» – каральні позасудові органи. Вони могли брати до свого провадження будь-яку кримінальну справу й розглядати її без свідків, без участі захисника та ознайомлення з її матеріалами обвинуваченого. Вироки «трійок» і «двійок» оскарженню не підлягали.

Постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 25 вересня 1931 р. прийнято нове «Положення про судоустрій Української СРР». Цим Положенням до



пріоритетних завдань судових органів віднесено, зокрема, боротьбу з класовими ворогами [79].

У зв'язку з прийняттям 20 травня 1932 р. постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про зміну в організації судових органів» почали створюватися обласні суди як суди першої та другої касаційно-ревізійної інстанції. Як результат судова система набула такого вигляду: районний суд, обласний суд і ВС УСРР [29].

Відповідно до Постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 26 червня 1934 р. «Про розширення прав Верховного Суду УСРР, Головного Суду Автономної Молдавської Радянської Республіки і обласних судів стосовно керівництва судовими органами на місцях» на ВС Української Республіки покладалося керівництво всіма судами республіки та допоміжними судовими органами. До його функції належав також контроль за організацією та діяльністю товариських і сільських судів [27].

Конституція УРСР 1937 р. стала юридичною базою для розвитку судової системи. Згідно з положеннями цього документа Верховний Суд УРСР обирався Верховною Радою УРСР терміном на 5 років [79].

Отже, робота судів та функціонування радянської карально-репресивної системи УРСР постійно змінювалося. Постанови, які вносили корективи в роботу судів не давали змоги розвинути систему. Так, постійні юридичні зміни в законодавстві викликали проблеми у прийнятті рішень. Впроджений режим диктатури та постійні репресії призводили до неправильних вироків. Відзначимо, що винесені вирокі підлягали беззаперечному виконанню. В ситуації, яка склалася змінити щось було майже неможливо.

## РОЗДІЛ 3

# СУДИ УКРАЇНИ ЯК ОРГАНИ РЕАЛІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ

### 3.1. Діяльність народних судів

Судова система Радянської Росії мало-помалу вибудовувалася, долаючи організаційну і судовиробничу строкатість, що склалася на місцях в перші післяреволюційні місяці. Однак, протягом 1918 – 1921 рр. складалася військово-політична ситуація, яка чинила на судове будівництво незмінно деформуючий вплив. У результаті базисна радянська новація в сфері судоустрою – відкресталізувалася в 1918 р. ідеєю «єдиного народного суду» (закріплена, до речі, в Програмі РКП (б) 1919 р.) – втілювала в життя розвиток і систематизацію процесуального законодавства, в обстановці домінування революційних трибуналів і широкого поширення позасудової репресії [63, с. 54-138].

4 (17) січня 1918 р. запроваджена постанова ЦВК Радянської України «Про введення народного суду на Україні». Декретом РНК УРСР «Про суд» від 14 лютого 1919 р. було ліквідовано всі раніше діючі суди і затверджено Положення про народні суди і революційні трибунали УРСР, за яким в Україні утворено дві самостійні судові системи: Народні суди і революційні трибунали [32].

«Окружні народні суди» було створено декретом «Про суд № 2». Окружні суди призначалися губернськими виконавчими комітетами рад робітничих і селянських депутатів. Положення «Про судоустрій» 1922 р. було скасовано та замінено губернськими судами.

Таким чином, система народних судів почала стрімко набирати обертів. Так, Народні суди Миколаївської області реструктурізовалися та розпочали діяльність.

**З історії Народного суду Миколаївської області «Про вибори народних засідателів».** 1 лютого 1925 року було заслухано інформаційну доповідь представника Червоної Прокуратури Т. Літке «Про роль і завдання народних судів у Радянському будівництві». За словами Т. Літке: «врахувавши різницю між буржуазним і пролетарським судом, загальне зібрання, вважало, що Червона Прокуратура повною мірою вирушає з усіма, хто стоїть перед охороною нашого робітничого законодавства».

Враховуючи подальшу необхідність проведення та зміцнення робочого законодавства, загальні збори з усією серйозністю віднесуться до обрання народних засідателів, виділяючи на таку роботу найкращих, які повинні будуть, будучи народними засідателями всіляко прагнути захисту робочого класу бідного селянства [4, арк. 5].

«Згідно з постановою комісії з перевиборів народних засідателів, кампанія з проведення виборів має закінчитися 25 лютого. Зважаючи на наближення цього терміну, прошу доручити всім союзам, де вже відбувалися вибори на 1925 рік подати списки з обраних, відповідно до форми», – уповноважений губсудом по Миколаївському округу Шевченко [4, арк. 7].

Товариш Шевченко інформував комісію про отримане розпорядження Губернського суду про додаткове подання анкетних відомостей на кожного обраного народного засідателя.

«Окружне професійне бюро (далі – Окрпрофбюро), роблячи посилення на вироблену ними самими форму відомостей і, відмовляючись подати відомості за даними вказівками, у результаті, як і раніше, що перевибори давно закінчені списки досі не представило. Про перевибори на засідателів на селі теж досі списків не надійшло», – повідомив товариш Шевченко.

Можна констатувати, що вибори народних засідателів в суди відбувалися не справедливо та не у зазначений термін. Вибори народних суддів відповідно проходили за аналогічною схемою.

Так, комісія вважала за необхідне зазначити, що Окрпрофбюро гальмувало роботу з перевиборів народних засідателів. Незважаючи на те, що перевибори були закінчені, списки не були представлені, про що комісія донесла до Миколаївського округу КПБУ і Губернського суду, щоб вони вплинули на представлення списків народних засідателів.

Уповноваженому губернським судом, члену комісії товаришу Шевченку доручили дати нагадування народним суддям про негайне подання списків на новообраних народних засідателів і просити Миколаївський округом КПБУ дати директиву Секретарям Районних комітетів, щоб прискорити представлення списків [4, арк. 9].

Засідання Окружної комісії з виборів та затвердження народних засідателів у Миколаївському окрузі відбулося 31 березня 1925 року. Були присутні: уповноважений губернським судом по Миколаївському округу Т. Шевченко, представник від прокуратури Т. Таран, Окрпрофбюро – Т. Лазарев, Окр. КНС – Т. Колтанюк.

На засіданні було прослухано заяву товариша Шевченка про те, що обрано місцевими профспілками та військовими частинами – 1026 осіб народних засідателів. Прокурор Яковлев заявив, що «...виділення із загального списку 100 народних засідателів до особливого ударного списку для участі в судових засіданнях Виїзної Сесії Одеського Губсуду» [4, арк. 13].

*Рух справ у Народному суді.* До 1925 року в Миколаєві працювало 5 камер з яких: 3 загальної підсудності, 1 камера для розгляду податкових справ, та одна камера для розгляду справ місцьгоспу. Крім того, ще є трудова сесія та Єврейська камера, що обслуговувала весь округ. В окрузі інувало 10 німецьких камер Народного суду (Ландауський район) [6, арк. 30].

Навантаження Народних суддів було дуже нерівномірним. Найбільш завантаженою була камера 10-го Миколаївського району, що мала в решті на 1927 рік 1146 справ. При чому це завантаження було через досить великий вступ справ: пересічно 175 на місяць, тоді як розглядав цей суд пересічно 159 справ за місяць.

Слід відзначити, що велике завантаження цих районів було з різних причин. Окружний суд вжив деяких заходів щоб розвантажити Народний суд 1-го та 5-го районів шляхом командировання членів суду для розвантаження цих камер. При цьому 10 камеру розвантажено на 384 справи.

Окружний суд вживав належні заходи, а саме командировував членів суду для розвантаження 5-го та 10-го району, звернувши увагу Народних судді 5-го району на неприпустимість такого темпу роботи. В Народному суді 10-го району працювали ще два Народних судді. Крім цього частину 10-го району прирізано до 13-го району.

Щодо 4-го району (Вознесенський район), то ненормальне становище цієї камери щодо вступу справ буде усунено оскільки частина цього району відійде до нового району, якого організують з 1 жовтня 1927 року [6, арк. 31].

Крім цього, переведено перерозподіл території Миколаєва (квітень, 1927 рік), в зв'язку з цим Нарсуд для єврейської камери, якого раніше використовували для допомоги в інших Нарсудах, не буде мати належного навантаження.

Завантаження трудового суду було завеликим, бо трудовий суд мав решту 134 справи, при чому вступали пересічно 55 справ та розглядали також 55 справ. Такий темп роботи не можна було вважати нормальним.

Таким чином, слід визнати, що починаючи з березня 1927 року Окружний суд звертав серйозну увагу на стан камер Народних суддів і проводив велику роботу в цій галузі, яку ще потрібно було удосконалювати, звертаючи увагу на стан трудової сесії та єврейської камери [6, арк. 32].

«Заслухавши доповідь тов. Бондаренка «Про каральну політику Ради», Окружна Конференція судових працівників констатувала, що

Російська пролетарська революція з часу Великого Жовтня абсолютно скасувала буржуазні принципи та галузі каральної політики. Час громадянських воїн та інтервенції змусив пролетаріат стати на ґрунт самозахисту від стягнення всякого роду буржуазно-реставраторських елементів та застосовувати до них заходи надзвичайної репресії, провідником були Надзвичайні комісії та Трибунали», – Резолюція щодо доповіді тов. Бондаренко «Про каральну політику. СОВЛАДДЯ» [2, арк. 90].

В області суду радянська влада, як і в інших областях державного будівництва, будувала свою політику на ґрунті виробничо-економічних відносин, даного історичного моменту. Звідси червоний терор часів цивільних воїн замінюється переходом на мирне становище новою політикою соціального захисту від небезпечних йому елементів, політикою примусово-виправного характеру. Тому, нова економічна політика потребує врегулювання чесно господарських відносин, що викликає видання кримінального та цивільного кодексів. Класовий пролетарський суд, відбиваючи всі життєві явища, водночас покликаний стояти на ґрунті захисту інтересів пролетарської держави. Кожне явище, що гальмує швидке зростання господарської країни, має знаходити відповідну оцінку у роботі Народного суду до усунення соціально небезпечного явища. Наголошуючи на буржуазних принципах розправи і покарання, радянська влада вживає заходів виправно-трудоного впливу, прагнучи правопорушника зробити корисним членом пролетарського суспільства. Судові працівники Миколаївського округу, цілком засвоївши і розуміючи політику Ради влади у сфері зменшення соціально-небезпечних явищ, доклали всі сили та знання на справу зміцнення та подальшого розвитку могутності Радянського народного господарства [2, арк. 90].

*Діяльність Нарсуду.* Щодо кількості функціонуючих у Миколаївському окрузі камер Народного суду, необхідно відзначити збільшення на одну камеру в Ландауському районі німецькою мовою.

Діяльність Нарсуддів щодо кількості засідателів та дозволених у середньому справ на одному засіданні виглядає так:

Таблиця 1

Статистика кількості справ в Народних судах<sup>1</sup>

Найменування ділянки	Кількість засідань на місяць	У середньому кількість справ розглянутих на засіданні
Нарсуд 1 діл.	14	19,5
Нарсуд 2 діл.	12	11,75
Нарсуд 3 діл.	18	8,5
Нарсуд 4 діл.	14	13
Нарсуд 5 діл.	15	8,3
Нарсуд 6 діл.	11	10
Нарсуд 7 діл.	9	9,6
Нарсуд 8 діл.	16	10,6
Нарсуд 9 діл.	11	8
Нарсуд 10 діл.	11	8
Нарсуд 11 діл.	13	9,5
Коммункамера	10	5,2
Податкамера	10	2,2
Нарсуд 14 діл.	-	-
Трудсесія	10	2,8

Нижче наведена таблиця дає картину діяльності Нарсудів:

Найменування ділянки	Залишилось	Надійшло	Закінчено	Призупинено
Нарсуд 1 діл.	1444	218	273	272

<sup>1</sup> ДАМО. Ф. Р-48. Миколаївський окружний суд, 1923-1930 рр. Оп. 1. Спр. 11. Отчеты о работе сессии Николаевского окружного суда, 1925-1926 гг. 248 арк.

Нарсуд 2 діл.	1568	163	141	147
Нарсуд 3 діл.	1508	227	152	116
Нарсуд 4 діл.	1058	392	185	137
Нарсуд 5 діл.	199	71	124	41
Нарсуд 6 діл.	674	152	112	131
Нарсуд 7 діл.	301	75	88	-
Нарсуд 8 діл.	379	88	149	93
Нарсуд 9 діл.	324	88	88	55
Нарсуд 10 діл.	938	147	87	86
Нарсуд 11 діл.	675	162	125	117
Нарсуд Комунсправ	534	23	52	10
Податкамера	315	15	22	133
Нарсуд 14 діл.	-	-	-	-
Трудсесія	86	33	28	29
Всього:	10003	1854	1626	1367

Народними судами, розташованими на перефирії Миколаївського округу, були проведені трудові сесії, причому по окремих ділянках діяльності подається в наступному вигляді:

Найменування ділянки	Залишилось	Надійшло	Закінчено
Нарсуд 4 діл.	11	16	4
Нарсуд 5 діл.	14	2	9
Нарсуд 6 діл.	52	10	4
Нарсуд 7 діл.	-	-	-
Нарсуд 8 діл.	31	1	8
Нарсуд 9 діл.	9	6	7
Нарсуд II діл.	51	-	26



Нарсуд 14 діл.	-	-	-
----------------	---	---	---

Таким чином, за звітний місяць камері народних судів надійшло трудових справ – 168, кримінальних – 37, цивільних – 131 [2, арк. 115-117].

15 вересня 1924 р. було визначено список народних суддів у місті Миколаєві: Б.В.Цитке, М.А. Шевченко, Н.Т. Касперович, А.Е. Гославській, Р.Л. Самарін, М.Г.Боков, С.М. Попов [1, арк. 40].

Список народних суддів Миколаївського округу на 1 лютого 1927 року: Зінаїда Смірнова, Іван Гвоздецький, Сергій Попов, Іван Ковський, Володимир Гавровський, Олександр Павлов, Казімір Хільковський, Олександр Прокопенко, Роман Смарін, Трохим Шевченко, Олександр Білоус, Марко Сіхорський, Олександр Головський, Петро Шарваленко, Віра Чамонова, Костянтин Кузнецов, Лезер Вельцер [7, арк. 3].

11 квітня 1927 р. Миколаївський окрсуд призначив на посаду Народного судді Володимира Григоровича Петрова, що працював в Новоодеській районній судово-земельній комісії [7, арк. 10].

Кількість справ та списки суддів, які розглядали справи у Миколаївському Губернському суді у 1924 році:

Травень: Шпонарський – 23, Коєн – 27, Сулімов – 28.

Червень: Варшавер – 33, Еемекчі та Вонській – 11, Горелик – 12, Сулімов – 16, Шпонарській – 18, Екмекчі – 19, Вонській – 25, Калінічук – 27.

Липень: Шпонській – 3, Екмекчі – 4, Варшавер – 4, Вонській – 8, Горелік – 9, Коєн – 10, Сулімов – 12, Калінічук – 19, Шейнін – 28 [1, арк. 33].

Окружною сесією були прийняті всі міри до виїздів Народних суддів в райони для проведення на місцях судових засідань, з метою приближення суду до селянських мас в час виборчої кампанії [2, арк. 25].

Вжиті заходи до розвантаження камер Народного суду в даний час дають деякі позитивні результати для успішного проведення вказаної мети. Сесією передбачалося переведення Суддів з вищою кваліфікацією з менш завантажених ділянок для роботи в більш завантажені, а менш

кваліфікованих запропоновано використовувати, наблизивши їх до Окружного суду з метою підвищення кваліфікації.

Загалом необхідно, скасувати слабку кваліфікацію суддів. Для посилення пропускнує спроможності камер сесією було здійснено, з метою розвантаження, тимчасове збільшення технічного штату перезавантаження ділянок Народного суду.

Підтверджуючи укладення сесії щодо Інституту додаткових Суддів, Сесія ще раз прийшла до висновку, що єдиним раціональним заходом щодо розвантаження Народних судів та наближення моменту вирішення по суті справи може бути досягнуто виключно при збільшенні кількості учасників Народних суддів та Народних слідчих, як у місті, так і на периферії, а також підняття кваліфікації судового та технічного персоналу з одночасним покращенням матеріальної забезпеченості.

У звітному місяці було прийнято організацію камери в німецькому Ландауському районі, причому необхідно зазначити, що до цього часу зазначена камера не могла бути відкрита за не відпусткою необхідних для цього коштів. Вирішення цього питання очікувалося в недалекому майбутньому [2, арк. 26].

Рішення Народних судів вважалися остаточними й підлягали негайному виконанню. Апеляційний і касаційний порядок перегляду справ не передбачався, але у разі виявлення «нових істотних обставин» справа могла бути переглянута тим самим судовим органом [73].

Народні суди та Ради Народних суддів проголошували вироки та рішення іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки [10].

Отже, Народні суди мали досить повноважень аби вирішувати нагальні справи стосовно важливих кримінальних справ. Повнота влади зосереджувалась в руках Народного суду. Народний суд був добре структурований та функціонування відбувалося на достойному рівні, як то відповідало законоположним документам.

### 3.2. Особливості функціонування окружних судів

З проголошенням на українських землях радянської влади окружні суди були нижчою інстанцією радянської судової системи, вони замінили губернські суди після скасування поділу УРСР на губернії та введення поділу території республіки на округи (з 1 серпня 1925 року).

Дослідження роботи окружних судів Миколаївської області є важливим питанням для розуміння загальної картини функціонування радянської системи судоустрою в Україні.

Так, на пленарному засіданні Миколаївського окружного суду від 22 серпня 1925 року було заслухано звіт Комісії у справах неповнолітніх. Доповідачем виступив член колегії Н. Мураневич. На засіданні було винесено вироки неповнолітнім особам, які здійснили правопорушення. Таким чином, визначені міри впливу, такі як догана, пояснення правопорушення, віддача під нагляд родичів, оформлення в школу, відправлення до дитбудинку або в трудову колонію. У дитбудинок або колонію могли помістити 100-110 правопорушників, із-за обмеженості місць.

У виробничій комісії з 1 січня по 22 серпня 1925 року складало 328 справ з 429 правопорушників, з яких 32 дівчинки. З усієї кількості вирішено 201 справу 261 правопорушення. Поміщено в трудову колонію «Полігон» та в дитбудинок 59 осіб. Приховались 78 правопорушників. У відношенні 26-ти правопорушників справи передані до Народного суду. Більшість розглянутих справ стосувалися крадіжок [3, арк. 11-12].

10 вересня 1925 року на пленарному засіданні Миколаївського окружного суду було розглянуто доповідь Окружної судово-земельної комісії, також обговорили кандидатури членів Окружного суду О. Матвєєва та Народного суддю В. Турчака.

За період з 1 січня 1924 р. по серпень 1925 р. було розкрито 275 справ. Найбільш цікавими справами місцевого значення визнані справи Пересадовки, Богоявленська, Мешковські, Погорілівські та Первомайські [3, арк. 27].

Станом на 1925 р. на території Миколаївського округу існувало 9 районних земельно-судових комісій (Очаківська, Воскресенська, Новоодеська, Варварівська, Новобугська, Привольна, Миколаївська, Володимирівська, Ландауська). В прийнятті рішення стосовно окружної земельно-судової комісії брали участь: Т. Чернов, Т. Яшкін та М. Кримов [3, арк. 29]. До 1 січня 1925 р. було завершено 568 справ.

За статистичними даними встановлено, що на кожні 5 000 осіб подається одна справа. Практикою встановлено, що для нормальної роботи надходження справ до дільниці не повинно перевищувати 15. В результаті зазначеного, слідчі частини будуть обслуговувати населення в наступній кількості: Миколаївський район – 51 000, Очаківський – 21 000, Либкнехтовський – 20 000, Вознесенський – 55 000, Новоодеський – 53 000, Привольний – 52 000, Новобугський – 45 000, Володимирівський – 41 000 [3, арк. 50].

Окружні суди розглядали справи, які стосувались обшуків камер Народних судів різних ділянок. Тому у відсотковому співвідношенні в камерах знаходили справи з господарсько-посадових питань – 55%, проти порядку управління – 31%, злочини – 14% [3, арк. 54].

До Миколаївського окружного суду майже в усіх справах, що надходили до Кримінальної касаційної колегії Найвищого суду розглядав по черзі. Речові докази, які перебували в не запечатаному вигляді, через що траплялися випадки, коли деякі речові докази з справ, під час переслання їх Окружним судом до Найвищого суду, губилися. Маючи на увазі істотне значення речові докази у справі, Окружний суд мав надіслати до Найвищого суду в запечатаному вигляді скріпленою сургучною печаткою голови Найвищого суду УРСР Мазура [5, арк. 4].

Згідно до витягу з протоколу №4 Президії Найвищого суду УРСР від 5 квітня 1927 року підтверджено Окружним судом про потребу, щоб Голови судових засідань після винесення та оголошення вироків з найвищим засобом соціальної оборони пояснювали засудженим їхнє право клопотати перед Президією ЦВК УРСР про помилування [5, арк. 16].

При розгляді ухвал Кримінально-касаційної колегії встановлювалося, що майже во всіх засіданнях брали участь Народні судді. Народні судді викликалися по черзі, про що віддавалося в наказі. Головували протягом 6-ти місяців 1927 року Разін, Чернов, і останній час – Комаровський.

В ухвалах коротко викладався зміст вироку Народного суду, резолютивна частина вироку, докази касаційної скарги та оцінка доказів Окружним судом.

До хиб в роботі касаційної інстанції треба віднести те, що головуючі не завжди перевіряли викладення касаційних ухвал, завдяки чому в низці випадків, в касаційних ухвалах є неточності в тлумаченні законів, а також випадки дачі суперечливих вказівок.

Як зазначено вище, присутні неправдиві тлумачення закону, наприклад: по справі ч.142 Окружний суд з'ясував, що один показ скривдженої не може бути в силу ст.62 КПК, підставою для визнання обвинуваченого невинним. Окружний суд зазначив, що не може припиняти справи, що вже порушено прокурором, за силою ст.176 КК в тому випадку, коли в справі є ст.172 КК, а касаційні скарги скривдженого немає.

Ухвали писались не завжди досить повно. Бували випадки, що в ухвалах зазначалась лише касаційна скарга справи, а тому розгляду не підлягає, а в ревізійному порядку істотних порушень не виявлено.

Були випадки коли суд не досить повно та виразно ставив перед собою та розв'язував ті, або інші спірні питання не справедливо, а обмежувався лише вказівками на формальні порушення норм. Але з іншого боку зустрічалися й такі рішення, що суд найдокладнішим засобом зупинявся

на доказах касаційної скарги та розглядав справу в ревізійному порядку та дававав цінні вказівки Народним судам.

Взагалі треба відзначити, що лінія суду по кримінально-касаційному відділу не враховувала справ про хуліганство і була досить правильною [6, арк. 1-2].

Соціальний та партійний склад Округного суду та підлеглих органів виглядав так: зі складу Округного суду позапартійних – 1, робітників – 2, селян – 5, службовців – 1; зі складу Народних суддів – партійних – 16, позапартійних – 5, робітників – 11, селян – 4, службовців – 6; зі складу слідчих – партійних – 5, позапартійних – 5, робітників – 3, селян – 2, службовців – 5. Таким чином, треба відзначити, що склад Округний суду та підлеглі органів, щодо соціального та партійного складу були задовільними. Відзначимо, що в складі Округного суду жінок не було. В складі Народних суддів – 2 жінки, а в складі слідчих жінок не було. Слід визнати, що жінок до судової роботи втягнуто не цілком достатньо [6, арк. 5].

*Кримінально-судовий відділ.* При пересічному вступі 92 справи розв'язувалося щомісячно, пересічно 91 справа. Решта на 1926 р. була рівною 218 справ, а на 1927 р. – 220. Треба відзначити, що з березня місяця інтенсивність праці підвищилася. В той час, як за період з 1926 р. по 1927 р. пересічно по суті розглядалося 29 справ за період березень-червень – 40 справ. В зв'язку зі змінами підсудності решта справ значно зменшилася [6, арк. 6].

За час з 1926 р. по 1927 р. Округним судом було зроблено 68 доповідей на робітничих зібраннях, у військових частинах, з них на одному заводі «А.Марті» – 16. Зміст цих доповідей: про працю Округсуду, про революційну законність по окремих категоріях злочинства, опір владі, хуліганство. В цю роботу було втягнуто всіх членів суду. При цьому ці доповіді мали систематичний характер. По кожному питанню заздалегідь відпрацьовані належні тези та схеми. По цих доповідях виносилися належні резолюції. Доповіді пристосовано головним чином до кампанії

переобрання Народних засідателів, однак крім цього, по заявках профспілок, представники суду робили доповіді на робітничих зібраннях. Крім цього, у військових частинах провадилися «вечори запитань і відповідей». Таких вечорів було 3 за 1927 рік.

Окружний суд проводив велику роботу серед обраних Народних засідателів. Було складено 24 гуртки Народних засідателів, з якими проводили заняття члени суду. Але закінчили заняття тільки 2 гуртки. Це пояснюється тим, що програми були очевидно занадто великі – 13 лекцій.

При виїзних сесіях члени суду робили доповіді на радянських засіданнях, партійних та громадських органів, а крім того іноді й на зібраннях селян. Кожен Народний суддя звітував про свою роботу перед радянськими партійними та громадськими організаціями.

Крім того, Народні судді робили Виїзні сесії на села при чому Окружний суд давав розпорядження, щоб протягом року були Виїзні сесії в усіх селах у районі [6, арк. 29-30].

*Справи про розтратаи.* Всього за 6 місяців касаційною інстанцією розглянуто 15 справ. Встановлено, що Народні суди не мають розуміння про «привласнення» та «розтратаи». Спостерігається тенденція рахувати всіляку недостачу, незалежно від причини, що її викликали розтратою.

Окружний суд дав вказівки в таких випадках – пояснення суті поняття «розтрата». Цим і пояснюється, що значний відсоток вироків (9 з 15-ти) було скасовано й справи, або припинено, або передано до нового розгляду [6, арк. 54].

Робота судового відділу провадилася цілком нормально. Не вбачалося, щоб суд був завантажений справами, в останній час, в зв'язку зі зміною підсудності, кількість справ скоротилася до 49.

При розгляді справ кримінально-судової колегії встановлювалося, що найбільшою хибою в роботі окружного суду в цій галузі було те, що у суду не було по деяких категоріях справ певної лінії.

Міра, яку обрали в справах, не відповідала соціальному захисту, яку обрано по інших аналогічних справах. Амплітуда хитання міри соціального захисту за майже аналогічні злочини, доходила до вельми великих розмірів.

Так, суд за ст.176 ч.4 КК за згвалтування однієї дівчини присудив винного до розстрілу. А по справі ч.270 – суд, встановивши, що два підсудних напоївши дівчину, якій було 15 років, по черзі згвалтовували її, – пристосував до них умовне засудження.

Особливо, такий неоднаковий підхід до обрання міри соціального захисту, спостерігається по справах «про хуліганство». Крім того, спостерігається, що суд в вироках не завжди обмірковує повністю матеріали справи, а тому іноді вироки складаються з порушеннями 336 ст. КПК [6, арк. 58]. Неправдива також практика окружного суду по обранню міри запобігання після винесення вироку.

Як загальне правило, встановлювалося, що суд завжди обирає міру запобігання, утримання під стражею на декілька місяців. Відмічається також, ще по деяких справах суд припускає порушення окремих статей кримінального та кримінально-процесуального кодексів.

При розгляді окремих категорій справ встановлюються:

1. *Контрреволюційні злочини.* Лінія суду по контрреволюційних справах була правдивою. Лише по одній справі вбачається неправильна класифікація вчинків засудженого, яка на обраній судом мірі соціального захисту не відбилася.

2. *Злочини проти порядку керування.* Лінія суду по справах проти порядку керування – була не досить витриманою. Це торкається справ за ст.86 КК, як і справ за ст. 176 КК. В той час, як по справах за ст.86 КК спостерігається взагалі тенденція до пом'якшення міри соціального захисту в відношенні засуджених нижче санкцій відповідної статті Кримінального Кодексу, що в значній мірі пояснюються, порівнюючи, не великою соціальною небезпекою засуджених, по справах про «хуліганство» взагалі у суду не було певної лінії. Іноді, майже аналогічні злочинства судом каралися



цілком різно [6, арк. 59]. Разом із цим необхідно відмітити, що більшість випадків в Миколаївському окрузі наближаються до справ про хуліганство. Але, не можна визначити правдивість, через те, що рішення суддів були спрямовані під конкретну особу і не підлягали запереченню.

В окремих випадках вбачається, що по справах за ст.86 КК застосування ст. 28 та ст. 36 КК не викликається обставинами справ. По справах про хуліганство, як зазначено вище, в суді не було певної лінії. В той час, як по одних справах суд присуджував підсудних до суворої міри соціального захисту, по інших – Суд проявляє цілком незрозумілу м'якість, не враховуючи соціальної небезпеки цих вчинків.

В той же час спостерігається, що Суд надмірно поширено тлумачив розуміння «хуліганство», підводячи під його всілякі порушення громадської тиші, публічні бійки, публічну лайку, а з другого боку, не завжди правдиво пристосовував окремі частини ст.176 КК.

Останні справи проти порядку керування в окружному суді займають не значне місце й будь-яких неправильностей в розв'язанні не виявлено.

3. *Справи про службові злочини.* Лінія Суду по службових злочинах також не була досить твердою та страждає тими ж хибами, що і лінія Суду по справах проти порядку керування. Правда, справи цієї категорії не є особливо значними й при розгляді їх не виявлено, щоб службові злочини мали велике поширення на території Миколаївської округи. Однак, Суду належить трохи виправити свою карну політику, враховуючи, головним чином, необхідність загальної превенції [6, арк. 60].

З окремих категорій справ по службових злочинах, необхідно зупинитися на справах, по яких виявлена користь, або особиста зацікавленість підсудних; на справах, по яких виявлено недбалість, що мала важкі наслідки, та справах про перевищення влади.

По всіх цих категоріях справ спостерігається в роботі Суду – з одного боку тенденція до пом'якшення міри соціального захисту, а з другого відсутність обліку в своїй роботі, в силу чого відсутність певної лінії.

Особливо це помітно при розгляді справ за ст. ст. 108, 106 ч. 2 КК. З 10-ти обвинувачуваних вироків по справах за ст. 108 з санкцією ст. 105 п. «а» - по 7-ми справах пристосовано ст. 36, а по 3-х – ст. 28 КК (Суд перейшов на громадські догани). Таким чином, ні по одній зі справ цієї категорії, протягом 6-ти місяців, Суд нікому не виніс вироків позбавлення волі, або примусових работ, тоді як була низка випадків недбалого відношення до своїх обов'язків з боку урядових осіб, результатом чого були важкі наслідки.

4. *По справах про перевищення влади.* По справах про перевищення влади ст. 106 ч. 2 КК (стара редакція) спостерігаються карти на 5 засуджених за ст. 106 ч. 2 КК лише один дістав позбавлення волі на 6 місяців, до всіх останніх пристосовано ст. 36 КК. Таке ж явище, в деякій пом'якшеній формі спостерігається й по службових злочинствах, по яких виявлено користь та особисту зацікавленість засуджених [6, арк. 61].

5. *Справи проти особистості.* При розгляді справ цієї категорії не завбачено, щоб у Суду була неправильна лінія. Суд підходив до цих справ взагалі досить обережно й засіб соціальної оборони відповідав заподіяному злочині й соціальній небезпеці засуджених.

Пристосування ст.ст. 28 та 36 КК взагалі, за деякими випадками, правильне й пояснюється тим, що санкції відповідних статей КК, особливо 142 – були не досить гнучкі. Але, в деяких випадках, як вже зауважено раніше, пристосування ст.ст. 36 та 28 КК, особливо по справах за статевими злочинами, не відповідає соціальній небезпеці злочину, що його було скоєно. В деяких випадках вбачається неповнота слідства також неправильна класифікація злочинства.

6. *Справи за маєткових злочинів.* При розгляді справ цієї категорії вбачається, що лінія Суду по найбільш важливих справах була правильна. Засоби соціальної оборони обрані судом, відповідали заподіяному злочині й соціальній небезпеці засуджених. Лише в одному випадку Суд неправильно формулював свій перехід з ст. 184 ч.1 до ст. 182 КК [6, арк. 62].

*Робота кримінально-касаційно відділу.* Як позитивну сторону роботи кримінально-касаційного відділу Окружного суду треба відзначити те, що Народні суди було притягнуто до роботи касаційної інстанції, але роботу не популяризували та ухвали не перевірялися Головуючими. Треба також відзначити, що робота кримінально-касаційної інстанції взагалі й цілком знаходилася на належній височині. Будь-яких виправлень та не точностей в переведенні класової лінії з боку Суду – не спостерігалось.

До негативних сторін роботи касаційної інстанції треба віднести такі:

- Ухвали писались не завжди досить повно та спостерігалось, що в деяких випадках, роз'яснення, що дає окружний суд, не відповідають змісту закону, але спостерігалось, що ухвали окружного суду кращають.

- При розгляді окремих категорій справ встановлювалось лише по справах про хуліганство. Спостерігалось деяке виправлення лінії в розумінні не досить чіткої постановки питання «що таке хуліганство» та підведення під це розуміння всіякої прилюдної сварки, бійки, лайки.

- По останніх категоріях справ (за ст.ст. 180 п. «в», 132-135, 79 ч. 2 та 113 ч. 1 – в старій редакції) oprіч окремих порушень закону, виправлення лінії не виявлено [6, арк. 63].

7. *Справи про денаціоналізацію.* Справи про денаціоналізацію складають значну більшість справ Цивільного відділу близько 50%. Справи ці вирішувались з додержанням вимоги обіжників НКЮ ч. 54, 95 та 16, а також інструкції про застосування закону від 16.12.1925 р.

Окружний суд ставився досить ретельно до цих справ, особливо коли бувало декілька претендентів, і право на одержання будинку за тим, хто дійсно довів свій трудовий зв'язок. Хибою є те, що окружний суд тільки іноді визнавав право на одержання будинку за денаціоналізацією. Більшість справ головував Т. Касперович, він визначав право власності, що не входить до компетенції Суду [6, арк. 68].

Станом на 1 червня 1925 року кількість незакінчених справ складала 44. Потрапило за липень – 67 справ, залишилось на 1 липня – 73 справи [2, арк. 8].

]

Таблиця 2

Статистика справ Миколаївського округу станом на 1925р.<sup>2</sup>

Назва участку	Залишилось	Поступило	Закінчено	Призупинено
Миколаїв	1369	204	110	157
Вознесенськ	591	358	175	65
Привольний	199	198	172	31
Новий Буг	523	218	85	107
Володимирськ	290	90	106	-
Варваровка	353	116	108	91
Очаків	217	119	120	24
Нова Одеса	614	176	160	92

Зазначимо, що всього залишилось – 4156 справ, поступило – 1479 справ, закінчено – 1036 справ, призупинено – 567 справ [2, арк. 10].

За липень 1925 р. Миколаївським окружним судом було заслухано 20 справ та 163 питання. За липень було закінчено 60 справ [2, арк. 23].

Таблиця 3

Рух справ по Миколаївському округу<sup>3</sup>

Назва міста та дільниці	Незакінчені	Поступило за червень	Вирішено	Не вирішено	Призупинені

<sup>2</sup> ДАМО. Ф. Р-48. Миколаївський окружний суд, 1923-1930 рр. Оп. 1. Спр. 11. Отчеты о работе сессии Николаевского окружного суда, 1925-1926 гг. 248 арк.

<sup>3</sup> Там само.

Миколаїв, 1 діл.	1463	222	192	1493	179
Миколаїв, 2 діл.	1435	142	54	1568	104
Миколаїв, 3 діл.	1318	189	56	1446	86
Вознесенськ, 4 діл.	774	209	190	798	89
с.Привольне, 5 діл.	225	143	155	213	82
Новий Буг, 6 діл.	657	101	156	602	88
с.Володимир, 7 діл.	274	131	108	297	-
м.Варварівка, 8 діл.	366	113	103	376	89
м.Очаків, 9 діл	216	98	47	267	25
м.Миколаїв, 10 діл.	896	157	159	894	75
м.Нова- Одеса, 11 діл.	630	120	97	653	96
м.Миколаїв, 12 діл.	556	22	57	524	8
м.Миколаїв, 13 діл.	235	48	35	298	130
Всього:	9140	1695	1416	9419	1001

Відповідно до відомості про рух кримінальних справ кримінального відділу Миколаївського Окружного Суду за час від 1-го серпня до 1-го вересня 1925 р. відслідковуються контрреволюційні справи – 2, проти порядку керування – 15 справ, службові – 63 справи, господарські – 3 справи, проти особистості – 30 справ [2, арк. 53].

Миколаївський окружний суд очолював Давид Наумович Фогоянець (член партії з 1919 р.), члени окружного суду Федір Якович Бондаренко (член партії з 1917 р.), Іван Йосипович Комаровський (член партії з 1917р.), Лев Ілліч Чернов (безпартійний, Юстиції з 1920 р.), Зіновій Андрійович Ашкін (безпартійний, робітник, працює в органах Юстиції з 1919 р.); старші слідчі Абрам Вениаминович Волков (член партії з 1919 р.), Феофан Васильович Крохмаль (з селян, безпартійний, робота в органах Юстиції з 1929 р.) [2, арк. 43].

Відповідно до протоколу конфедерації судових працівників Миколаївського округу від 29-го і 30-го серпня 1925 року було розглянуто ряд доповідей: перехід на 3-х статичну систему управління, про революційну законність, про «Каральну політику» [2, арк. 75].

Суддя Д. Фагоянець, у своїй доповіді зупиняється на ряді моментів, покладених в основу управління губерньського центру та переходу на трьохступеневу систему управління, наголошуючи, що основним моментом є з'єднання міста з селом, наближення щільності до мас, усунення надлишків тяганини.

Далі, торкаючись метричних етапів будівництва апарату управління при чотирьохступеневої системі управління, доповідач свідчить про повну доцільність переходу на 3-х статичну систему управління, зупиняючись на економічних передумовах.

Роль працівників, які не проживали військового комунізму, а ухилялися від НЕПу, чим здійснювали правопорушення і з огляду на окремі від управлінського апарату дії не могли реагувати на правопорушення.

Тільки трьохстатична система охоплювала низові апарати, вводивши їх у рамки революційної законності.

*Про Революційну законність (доповідач товариш Яковлев).* В доповіді товариш Яковлев зупиняється на етапах Радянської законності, вказуючи, що «...зі зміною загального становища Республіки, ми перейшли від соціалістичного правосвідомості до революційної законності» [2, арк. 76]. Відзначаючи порушення революційної законності, що мало місце, і не розуміючи основних вимог, які партія і влада пред'являють до кожного працівника окремо товариш Яковлев закликає до спільної та дружньої роботи.

*Про каральну політику (доповідач товариш Бондаренко).* У доповіді товариш Бондаренко, зупиняючись на доісторичній та історичній частині, вказує на моменти виникнення потреби та каральної політики.

Доповідачу задається ряд питань, на які він дає відповіді та роз'яснення. Суддя Д. Фогоянець вказує, що у своїй доповіді Бондаренко змішав два моменти, роблячи доповідь про каральну політику, перейшов до практичного тлумачення Кримінального кодексу. Щоб говорити про каральну політику, потрібно зупинитися на тому моменті, коли вперше виникла необхідність застосування покарання. На чому доповідач докладно зупиняється та вказує основні етапи виникнення каральної політики та ці зміни до революції, у період революційного часу та її управління з переходом на тверді рішення революційної законності, проводячи паралель між існуючою раніше каральною політикою [2, арк. 76].

*Резолюція з доповіді судді Д. Фогоянця «Про триступеневу систему управління».* Заслухавши доповідь Д. Фогоянця «Про Окружну систему», Миколаївська окружна конференція судових працівників вважає, що проведена реорганізація Ради апарату на 3-х статичну систему управління, зокрема по судовій лінії, цілком відповідає вимогам життя та інтересам трудового населення Республіки, тим, що установи, що обслуговують населення, що знаходяться недалеко від них, що дає їм можливість частого і

безпосереднього особистого звернення, уникаючи листування та затягування вирішення питань, що їх цікавлять, зокрема, конференція із задоволенням констатує швидкість руху вступників до касаційних інстанцій Окружного суду. Справи, що призводять до мінімальних коштів та робочого часу, так необхідного для робітничого та селянського населення.

Безпосередньо живе ознайомлення з роботою суду, населення виробляє в ньому здорову пролетарську класову психологію та правильне розуміння радянських та правових норм, що регулюють цивільні правовідносини та охороняють революційний правопорядок.

Конференція вважає, що наближення Суду до населення дасть можливість вивчити побутові сторони населення даної місцевості і, таким чином, відобразити інтереси у своїй повсякденній роботі пануючого пролетаріату в його новому державному будівництві та розвитку господарства [2, арк. 88].

Резолюція по доповіді Миколаївського окружного прокурора Яковлева на окружній конференції Судових працівників «Про революційну законність та наші завдання»:

1) Вислухавши доповідь Яковлева «Про революційну законність», Конференція Судових працівників, визнаючи важливість революційної законності, вважає за необхідне вжити всіх заходів для її впровадження і поглиблення.

2) В даний момент, коли ми проводимо гасло «обличчям до села» судові працівники разом з усіма допомагатимуть викорінювати – все хворе та нездорове, всіляко сприятимуть зміцненню нашого Союзу робітничого класу та селянства, пам'ятаючи, що чим міцніший цей Союз, тим сильніша Радянська влада.

3) Конференція, відзначає в значній кількості посадові злочини, як у місті, так і на селі, вважає за необхідне повести рішучу боротьбу з цим злом, продовжуючи поглиблювати розпочату і проведену лінію.



4) Конференція, схвалює вжиті заходи до розширення слідчих дільниць, закликає всіх працівників Юстиції вжити заходів до якнайшвидшого ведення та вирішення справ, пам'ятаючи, що затягування у вирішенні справ створює тяганину і викликає негативні афекти.

5) Конференція вважає за необхідне проведення в кожному районі низки показових процесів, особливо у посадових злочинів.

6) Відзначаючи важливість робітничо-сільського руху, конференція знаходить необхідним всіляко сприяти зміцненню цього руху, пам'ятаючи, що він пов'язує нас з усіма областями нашого життя і що є символ зростання нашої громадськості.

7) Конференція вважає за необхідне поглиблення та впорядкування роботи всіх консультацій, як у місті, так і на селі та впровадження юридичних знань. Зокрема, за необхідне провести роботу з поживлення діяльності юридичних гуртків, прагнучи залучити до їхньої роботи широкі маси трудящих.

8) Конференція вважає за необхідне і надалі популяризувати питання про революційну законність, ставлячи якомога частіше ці доповіді на широких зборах та нарадах, особливо на селі [2, арк. 89].

Таким чином, у вересні 1930 року окружні суди в УСРР було ліквідовано і замість них створено міжрайонні суди.

Отже, Окружні Суди мали вплив на Народні Суди, тим самим обирали суддів та кадровий склад. Але, в свою чергу, подекуди приймали неправильні рішення та виносили несправедливі вироки. Однакові справи по мірі обвинувачення розглядалися, як кардинально різні. Це можна вважати не професійною та юридично незаконною роботою. Адже судді були не компетентними в своїх рішеннях стосовно однакових справ. Тому, рішення стосовно карально-репресивних та соціальних справ були хибні і часто юридично не справедливі.

### **3.3. Найвищий Суд УРСР як орган реалізації карально-репресивної політики Радянського Союзу**

16 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про радянське судочинство», якою було створено Найвищий Суд УРСР — згодом Верховний Суд УРСР [33].

Так, до складу Найвищого Суду (далі – НС) радянської України входили: Президія НС, Пленум НС, Судовий комітет НС у цивільних справах, Судовий комітет НС у кримінальних справах, Особливі засідання НС та Найвищого Касаційного Суду та Спеціальної апеляційної ради окружних судів та спеціальні засідання Дисциплінарного комітету. НС складався з секретарів, канцелярії, бухгалтерів, економічних відділів та архівів [80].

Національні слідчі НС визначалися штатами, призначалися Головою НС та затверджувалися народним комісаром. Прокуратура здійснювала нагляд за розслідуваннями та за справами слідчих у важливих справах НС.

У НС також працювали інші посадовці такі як, Голова та заступник Голови НС призначалися безпосередньо Президією ВУЦВК. За поданням НКВС Президія ВУЦВК призначила Голову та інших членів колегії НС. Звільняти Голову НС та членів НС могла лише Президія ВУЦВК. Інші відповідальні державні службовці, секретарі та слідчі у важливих справах та його колегій призначалися та звільнялися відповідно до чинних правил і норм. Голова НС здійснювала загальне керівництво роботою Пленуму, президії та ради суддів.

До повноважень Голови НС належали:

— справи, пов'язані з діяльністю НС, після попереднього обговорення в Постійній комісії передаються на розгляд НКВС, Пленуму та Постійної комісії, зокрема Верховній народній прокуратурі;

— вимагати від голів НС звіту про діяльність палат під їх керівництвом, а також про діяльність окремих членів цих груп і подавати ці звіти на затвердження Президії НС;

— приймати дисциплінарні заходи (докори, зауваження) до посадових осіб НС у межах повноважень, наданих керівником органу законом відповідно до статті 176 Положення;

— призначення, звільнення та переміщення посадових осіб НС, якщо порядок призначення, звільнення та переведення не встановлено законом;

— адміністративні та фінансові посадові особи, які керують НС;

— схвалений пленарним засіданням НС циркуляр надслати до НКЮ для ознайомлення та відправлення.

Заступник голови НС повністю заміщає Голову та виконує функції та повноваження за дорученням Голови або пленарного засідання. Президія НС складається з таких членів: Голова НС, заступник голови та Голова судової влади, голови судових, касаційних та Дисциплінарної колегій НС.

До основних повноважень Президії НС належали: 1) управління НС і урядовцями, що працюють у ньому, а саме відряджати членів НС до його незалежних колегій і призначити певні інструкції членам суду; розглядати та затверджувати доповіді окремих колегій та готувати загальний звіт; розглядати питання про порушення дисциплінарного пересліду проти підсудних до дисциплінарної колегії урядовців і самостійно вживати заходів дисциплінарного впливу (вимова, зауваження, попередження, догана) до всіх урядовців, за винятком членів НС, в межах влади, наданої Президії, згідно загального закону про дисциплінарні покарання; призначати на виїзні

засідання судової та апеляційної комісії відповідно до ст. 93 Постанови; у деяких випадках, що розглядаються в судовій колегії, призначити спеціальну колегію судів з числа членів НС; призначити склад комісії в кримінальних справах для касаційного розгляду, що надсилати до військових судів, призначити голову цієї комісії; призначення склад спеціальної апеляційної комісії на позачергових засіданнях окружного суду та призначення голови комісії; приймати рішення про розгляд кримінальних і цивільних справ за участю народних засідателів у відповідних палатах НС та призначити головуючих з цих колегіях; призначити народних засідателів із народного спеціального списку.

Відповідно проводилися пленарні засідання для затвердження повідомлень про засідання та уточнення матеріалів. Стосовно цього, посадові особи суду, крім членів НС, у межах повноважень, які надавала президія, призначали спеціальну колегію з членів НС. Також, призначення складу спеціальної апеляційної комісії на позачергових засіданнях районного суду відбувалося з призначення голови засідання.

Прийняти рішення про розгляд кримінальних і цивільних справ за участю народних засідателів у відповідних палатах НС та призначення головуючих з цих колегіальних колегій були відображені у відповідних списках, затверджених ВУЦВК. Скликати пленарне засідання НС для затвердження повідомлення про проведення зазначеного засідання було важливо. Так як, вирішувати інші справи, віднесені до відання президії були відповідно до розпорядження НС.

Місцеві суди розглядали справи за порадою НКЮ, які відповідали характеру судової діяльності окружних судів від комітету Верховного апеляційного суду. На підставі звернень до НКЮ, суди в свою чергу, виходили з рішень ВУЦВК. На підставі викладеного звернутися до пленуму НС для оприлюднення повідомлення у судово-практичних справах.

Відзначимо, подавати висновок до НКЮ про необхідність проведення загальної та спеціальної ревізій районний суду та його персональний склад

на підставі конкретних міркувань може видавати необхідні вказівки до районного суду.

За пропозицією Генерального прокурора республіки, особливо за згодою НС, на підставі касаційної скарги, призначали спеціальних ревізорів окружних судів для перевірки правильності винесення рішень. Наслідки перевірки слугували за собою звітом, який доводили до відома НС. Призначали членів НС для участі в загальних та спеціальних ревізіях, призначених Народним урядом, за пропозицією НКЮ. Детально розглядали звіти про результати загальної та спеціальної ревізій НКЮ.

Розглядати звіти про діяльність Вищої арбітражної ради УЕН та Особливої Колегії Вищого Контролю в земельних спорах та на основі цього розгляду звертатися до НКЮ для внесення необхідних змін до організації та складу цих органів та інших заходів, які провадженні НКЮ.

Засідання Президії НС має право скликатися за наявності на ньому помічника Прокурора Республіки, який є Прокурором НС. Генеральний прокурор Республіки та його старші помічники та інші уповноважені ним прокурори мають право бути присутніми на засіданнях Президії НС. Щодо опіки окружних судів, то радником президії має бути міністр юстиції та опіки НКВС [82].

У справах стосовно НС СРСР голова суду або його заступники та прокурор мають право голосу до Президії НС.

Пленарне засідання НС складається з усіх членів НС. За порядком призначення членів НС до складу Пленуму входять: Голова НС СРСР або його заступник, представник ДПУ УРСР.

Крім того, відповідно до спеціальної постанови Президії ВУЦВК до складу Конституційної ради України можуть входити Голова, Голова НКВС, його заступники та члени Військового трибуналу Збройної поліції України.

Пленарне засідання НС та засідання пленуму є правомочними, якщо на ньому присутні не менше половини членів суду та Генерального прокурора Республіки або їх старших.

У деяких випадках Генеральний прокурор Республіки може спеціально уповноважувати особу з'являтися на пленарне засідання НС та від імені Генерального прокурора Республіки вирішувати всі або частину питань порядку денного інших прокурорів.

На засіданні Пленуму НС повинні бути присутні Прокурор НС, Прокурор Академії НС та його помічники, а також інші представники Спеціального прокурора Республіки [84].

Керівники судової колегії НС мали право брати участь у пленарних засіданнях та проводити дорадчий голос. Крім того, з дозволу Голови НС в кожному окремому випадку на пленарні засідання можуть бути присутні й інші особи. На порядок денний Пленуму НС виносилися такі питання:

- а) постанови Президії ВУЦВК;
- б) пропозиція Генерального прокурора Республіки або його старших помічників;
- в) постанови постійної комісії НС за її ініціативою та призначення колегії НС або окремих голів колегії НС;
- г) пропозиція Голови НС;
- д) Висновки Голови Вищого арбітражного комітету УЕН, Спеціального комітету ВУНК та Голови ЦК у справах неповнолітніх;
- е) Заяви НС УРСР та Прокурора СРСР у межах їх компетенції, якщо Постійна комісія НС не погоджується з призначенням окремого голови колегії НС.

До повноважень Пленуму НС належать:

1) правові тлумачення протиправних дій у судовій практиці загальних судових установ мають бути:

а) Президія ВУЦВК, яка приймає постанову з Генеральним прокурором Республіки, його старшими помічниками або помічниками, які працюють у НС як його прокурорами – за його пропозицією, Президією НС або його Головою;

б) голови окремих дисциплінарних колегій НС або голови окремих колегій судових засідань з питань, що належать до відання однієї чи іншої колегії;

в) НС УРСР і Прокуратура СРСР – висновки у справах, віднесених до їх відання; г) Пленум районного суду.

2) Основне тлумачення судової практики Вищої Арбітражної Ради України, Вищої Ради з розгляду земельних спорів та Центральної комісії з питань правопорушень неповнолітніх: Президія ВУЦВК – постанова, Генеральний прокурор.

3) Переглядати, скасовувати або змінювати рішення, вироки та постанови НС та судово-апеляційного комітету будь-якого звичайного або спеціального суду Республіки в порядку КПК та ЦПК:

а) за рішенням Президії ВУЦВК;

б) прокурори НС та прокурори, які працюють в окремих колегіях НС за протестом Генерального прокурора Республіки та під його підпорядкуванням;

в) за поданням Президії НС або його Голови;

г) передавати питання, що належать до його компетенції, на розгляд голів Вищої атестаційної комісії, Вищого наглядового спеціального комітету із земельних спорів та ЦК у справах неповнолітніх;

д) інші обставини, передбачені законом.

4) Заслуховувати періодичні доповіді Голови Вищого арбітражного комітету УЕН, Голови Спеціального комітету з питань вищого контролю за земельними спорами та Голови Центрального комітету захисту неповнолітніх, пояснювати звіти, заслухані в межах юрисдикції НС і подавати його до Народного комітету.

5) Обрання членів Дисциплінарної комісії НС.

6) Розгляд усіх інших питань, що належать до компетенції НС, відповідно до ЦПК і КПК та інших положень цього Регламенту та інших застосовних законів.

Про колегії Найвищого Суду. Судовий, Апеляційний та Дисциплінарний комітети НС діють під особистим наглядом і керівництвом Голови НС. У справі фігурував безпосередній помічник, голова судової, апеляційної та дисциплінарної колегії НС. Голова НС має повноваження головувати на розгляді будь-якої справи в Судовому комітеті, Апеляційному комітеті та Дисциплінарному комітеті НС [91].

Комітет Апеляційного суду складається з трьох членів від кожного штату, включаючи голову Апеляційного комітету та двох членів. Апеляційна рада з кримінальних і цивільних справ діє в межах, встановлених штатами, а НКЮ призначає адвокатів (помічників адвокатів у НС) та помічників адвокатів. У складі каскологічного комітету з кримінальних справ створено спеціальний апеляційний комітет нижньої палати окружного суду для оскарження справ, ухвалених нижньою палатою окружного суду. [87]

Судова конференція у кримінальних справах складається з 3 членів комітету, якщо справа, передана до військового суду, розглядається до касаційної інстанції, а якщо він є членом НС, обов'язково має бути член військового суду УВО.

Судовий комітет по кожній кримінальній та цивільній справі складається з голови комітету, призначеного державою, та його членів. Засідання суду складаються з голови та двох членів правління.

Судовий орган у цивільних і кримінальних справах складається з прокурорів (помічників прокурорів у НС) та їх помічників, які визначаються НКЮ в обсязі, встановленому кожною державою [88].

Для розгляду поворотних справ, вирішених наглядовою нарадою районного суду, у кримінальній справі «Каспційної колегії» створено спеціальний комітет з розгляду кримінальних справ. Головує на судових засіданнях Спеціальної комісії член, який призначається постійною комісією НС.

Якщо справа у військовому суді розглядається до касаційного розгляду, судові засідання комісії у кримінальних справах складається з трьох



членів комісії, один з яких має бути включеним до військового трибуналу УВО, якщо він є членом НС.

Судова комісія по кожній кримінальній та цивільній справі складається з голови призначеної державою колегії та її членів. Засідання суду складаються з голови та двох членів правління.

Судові колегії цивільних та кримінальних справ мали прокурорів (помічників Прокурора Найвищого Суду) і їхніх помічників в числі, що його визначає НКЮ в межах, встановлених штатами [89].

Судові групи у цивільних і кримінальних справах складаються з прокурорів (помічників прокурорів у НС) та їх помічників, які визначаються НКЮ у межах, встановлених кожною державою.

За поданням Генерального прокурора Республіки та рішенням Президії НС до складу суддів у кримінальних і цивільних справах НС може входити один член НС, який очолює Президію суду за поданням НКВС два члени Президії.

Так, судова комісія та апеляційна комісія Найвищого Народного суду розглядають справи на місці, а рішенням Президії та Найвищого Народного суду, клопотанням Народної судової комісії чи Головного прокурора справа вирішується на місці [90].

Дисциплінарна комісія Найвищого народного суду складається з Голови Найвищого народного суду та двох суддів. Засідання Дисциплінарної комісії є правомочними за наявності на ньому Прокурора НС або інших представників Генеральної прокуратури Республіки, які мають спеціальні повноваження Генерального прокурора Республіки [24].

Отже, можна констатувати, що Найвищий суд мав великі повноваження в даний період. Суд був найвищою інстанцією, яка мала вплив на людину. В свою чергу, дисциплінарні та апеляційні комісії підпорядковувались виключно радянській владі. Так, судова система розвивалася в напрямку партії та ідеології, що є вкрай недопустими для сучасності.

## ВИСНОВКИ

Отже, в ході наукового дослідження теми було досягнуто наступних висновків:

Історіографія проблеми судової системи в структурі радянських карально-репресивних органів УРСР пройшла кілька етапів у своєму розвитку, що відрізняються якісними та кількісними показниками. Критеріями періодизації історіографічного процесу стали зміни в методології, концепції та проблематиці досліджень зі вказаної теми з урахуванням історико-хронологічного підходу.

В основу аналізу історіографічного доробку з окресленої проблематики було покладено проблемно-хронологічний принцип. Такий підхід пов'язаний з великою актуальністю судової тематики у науковій думці, що призвело до широкого її висвітлення. Згідно з територіально-хронологічним підходом, увесь спектр досліджень проаналізовано за наступною схемою: радянські, зарубіжні, українські сучасні. Доцільність такого поділу історіографічних здобутків з досліджуваної проблематики обумовлена різним ідеологічним контекстом, представленим у цих працях.

Аналіз історичного доробку, присвяченого судовій системі в структурі радянських карально-репресивних органів УРСР (1919–1937 рр.), показав, що дослідники основну увагу приділяли розгляду репресивної політики радянської влади, а не розвитку судочинства. Проблеми судової системи України, законодавчі матеріали висвітлені лише фрагментарно. Це стосується як праць сучасних українських дослідників, так і зарубіжних істориків. Радянські науковці з правової тематики зверталися до вказаної проблеми як

до тодішньої сучасності, однак їхнім працям притаманне вагоме ідеологічне наповнення, значний відхід від об'єктивності.

Джерельна база дослідження складається з різноманітних за походженням, видами, ознаками і змістом документів та матеріалів, періодичних видань, що дозволяють розкрити особливості розвитку судової системи в структурі карально-репресивних органів УРСР.

Методологічні основи дослідження базуються на фундаментальних принципах – історизму, об'єктивності, науковості, системності та комплексності. Основними науковими підходами, які застосовувалися в роботі були історичний, цивілізаційний, системний та структурно-функціональний. Ці підходи поєднують в собі систематизацію знань та умінь. Базис основних методів роботи складає філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, спеціально-історичний, а також спеціально-правовий методи. Базуючись на вказаних принципах, наукових підходах та методах, авторка здійснила спробу провести комплексний аналіз проблеми судової системи в структурі радянських карально-репресивних органів України.

Основною проблемою структури судоустрою був вплив ідеології на систему. Суди були підвладними уряду, адже деякі справи могли розглядатися з юридичної точки зору не правильно. Головною відмінністю радянських судів було відкрите визнання їхніх класових судів, які були безпосереднім знаряддям диктатури пролетаріату.

Структурні зміни в формуванні органів управління постійно змінювалися. Нові структури швидко набирали чинності та управління. З новими змінами відбувалося очищення всіх старих судових установ, складалися нові списки суддів. Це сприяло утворенню районних, міських і повітових судів. Судді високих рангів були вимушені виконувати функції інструкторів та помічників для новоприбулих суддів. У свою чергу, з прийняттям постанови ВУЦВК від 16 грудня 1923 р. «Про затвердження й введення в дію» з 1 лютого 1923 р. «Положення про судоустрій УСРР», складалась нова судова система, в яку входили Народний суд, Губернський

суд та Верховний суд УСРР. Головною особливістю такого реформування стало спрощення та поліпшення роботи судів. Так, нова структурована система почала працювати по-новому. Ще однією структурною особливістю, яка вплинула на роботу судів, стала ліквідація окружних судів в 1930 р. та створення міжрайонних судів. А в 1932 р. було ліквідовано міжрайонні суди та відбувся перехід до трирівневої системи. Виокремивши структурні особливості судів, можна стверджувати, що з кожним прийнятим законом судова гілка починала функціонувати з точністю до запроваджених змін.

Розглянувши діяльність карально-репресивних органів УРСР таких як, Народний суд, Революційний військовий трибунал та Верховний суд, можна констатувати, що вплив ідеології відчувався на роботі цих структур. Прийняття рішень та вироків виносилися більше на користь влади. Але, формування тоталітарного режиму призвело до створення позасудових карально-репресивних органів. Значною мірою це відбувалось у зв'язку з тим, що суди намагалися чинити опір репресіям. Так, в обласних центрах УРСР створювалися «трійки», «двійки» – каральні позасудові органи. Вони могли брати до свого провадження будь-яку кримінальну справу й розглядати її без свідків, без участі захисника та ознайомлення з її матеріалами обвинуваченого. Вироки «трійок» і «двійок» оскарженню не підлягали. Робота карально-репресивних органів була тоталітарною та репресивною по відношенню до людей. Кожен репресивний орган підпорядковувався режиму диктатури, який не змінювався.

Можна констатувати, що на Миколаївщині діяльність Народних судів була не рівноцінною. Адже більшість справ розглядалися тільки в Миколаєві, а інші районні суди не мали такого навантаження та влади. Навантаження народних засідателів було нерівномірним. Тому, Народний суд мав досить повноважень щоб вирішувати нагальні справи, які стосуються кримінального кодексу.

У свою чергу, Окружні суди мали вагомий вплив на Народні суди. Не дивлячись на це, Окружні суди допускали помилки в вироків, що доводить

не компетентність в роботі. Тож, не зважаючи на недотримання закону в деяких вироках, Окружний суд мав більше привілеїв. Такі ж наслідки роботи мав і Найвищий суд УРСР, який керувався ідеологією встановленої влади.

Таким чином, структура судової системи карально-репресивних органів УРСР мала подвійний характер: з одного боку - приймалися справедливі рішення, а з іншого - рішення, які приймалися відповідно до вказівок влади.

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ**

### **Джерела**

#### **1. Неопубліковані джерела**

**Державний архів Миколаївської області, м. Миколаїв**

**Ф. Р–48. Миколаївський окружний суд, 1923-1930 рр.**

#### **Оп. 1.**

1. Спр. 7. Список защитников, выступавших на выездной сессии Николаевского окружного суда, 1924-1925 гг. 16 арк.
2. Спр. 11. Отчеты о работе сессии Николаевского окружного суда, 1925-1926 гг. 248 арк.
3. Спр. 12. Протоколы пленарных заседаний окружного суда, 1925 г. 90 арк.
4. Спр. 34. Список вновь избранных народных заседателей окружного суда, 1925г. 19 арк.
5. Спр. 89. Переписка с Верховным судом УССР по кассационным делам, 1926-1927 гг. 50 арк.
6. Спр. 101. Сведения о состоянии работы уголовно-кассационной коллегии окрсуда, 1927 г. 81 арк.
7. Спр. 153. Список народных судей Николаевского округа, 1927 г. 32 арк.

## 2. Опубліковані джерела

### Збірники документів та матеріалів

8. Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків: Вукопспілки, 1922. 1147 с.
9. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР 1917–1941 рр. Т. 1. Київ, 1963. 772 с.
10. Печатня С. П. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 г. / Народний комісаріат юстиції. Киев, 1919. 580 с.
11. Декреты Советской власти. Т. 1. Москва: Гос. Изд-во полит. литературы. 1957. 640 с.
12. Декреты Советской власти. Т. II. Москва: Гос. издат-во политической литературы, 1959. 698 с.
13. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1931 г. Киев, 1964. 568 с.
14. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, 1923. 1898 с.

### Законодавчі та нормативні акти вищих владних структур

#### Радянського Союзу та УРСР

15. Декрет «Про суд» від 22 листопада 1917 р. URL: [http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o\\_sude1.htm](http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_sude1.htm) (дата звернення: 9 квітня 2021 р.).

16. Конституція УРСР від 30 січня 1937 р. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/T370001.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T370001.html) (дата звернення: 12 квітня 2021 р.).
17. Постанова Народного Секретаріату України «Про введення Народного суду» від 4 січня 1918 р. URL: [https://yg.ko.court.gov.ua/sud1028/pro\\_sud/historical\\_note/](https://yg.ko.court.gov.ua/sud1028/pro_sud/historical_note/) (дата звернення: 9 квітня 2021 р.).
18. Постанова ВУЦВК «Про особисту недоторканність прокурорів, суддів і слідчих» від 3 січня 1923 р. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/sudova-reforma-1922-roku-v-ukraieni> (дата звернення: 10 березня 2021 р.).
19. Постанова ВУЦВК «Про особисту недоторканність прокурорів, суддів і слідчих» від 21 січня 1924 р. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/sudova-reforma-1922-roku-v-ukraieni> (дата звернення: 10 березня 2021 р.).
20. Про розвантаження і поліпшення місць позбавлення волі. Положення від 15 серпня 1923 р. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/sudova-reforma-1922-roku-v-ukraieni> (дата звернення: 10 березня 2021 р.).
21. Положення «Про кабінети науково-судової експертизи» від 10 червня 1923 р. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/sudova-reforma-1922-roku-v-ukraieni> (дата звернення: 10 березня 2021 р.).
22. Про створення загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ. Положення від 10 липня 1934 р. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=416> (дата звернення: 10 квітня 2021 р.).



23. Положение о судеустройстве УССР, утвержденное Всеукраинским центральным исполнительным комитетом 10 декабря 1922 г. Харьков: Изд. НКЮ, 1923. 16 с.
24. Положення про судеустрой УССР. Положення від 23 жовтня 1925 року. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KP250018.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP250018.html) (дата звернення: 8 січня 2022 р.).
25. Программа Российской Коммунистической Партии (большеви́ков) 1919г. URL: <http://www.agitclub.ru/center/comm/rkpb/duverge.htm> (дата звернення: 12.07.2021р.).

### **Періодичні видання**

26. Административный вестник [1922–1930].

### **Довідкові матеріали**

27. Апеляційне судочинство на початку ХХ століття. URL: [https://kia.court.gov.ua/sud2690/sud\\_1/istoria/](https://kia.court.gov.ua/sud2690/sud_1/istoria/) (дата звернення: 13 липня 2021 р.).
28. Історична довідка Яготинського районного суду Київської області. URL: [https://yg.ko.court.gov.ua/sud1028/pro\\_sud/historical\\_note/](https://yg.ko.court.gov.ua/sud1028/pro_sud/historical_note/) (дата звернення: 9 квітня 2021 р.).
29. Історія Дніпровського апеляційного суду. URL: [https://dpa.court.gov.ua/sud4803/info\\_sud/history/](https://dpa.court.gov.ua/sud4803/info_sud/history/) (дата звернення: 13 липня 2021 р.).
30. Одеський апеляційний суд. URL: [https://oda.court.gov.ua/sud4813/info\\_sud/history/](https://oda.court.gov.ua/sud4813/info_sud/history/) (дата звернення: 9 квітня 2021 р.).
31. Україна: хроніка ХХ століття. Рік 1919: Довід. вид. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. 236 с.

- 32.Шемшученко Ю. С. Народний суд. Юридична енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. — Т. 4. 720 с.
- 33.Бабій Б. М. Укр. рад. д-ва в період відбудови нар. г-ва (1921-1925 рр.). Київ, 1961. 367 с.

### Література

- 34.Бабій Б. М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). Київ: Акад. наук УРСР, 1961. 384 с.
- 35.Бажан О. Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект // З архівів ВУЧК – ДПУ – НКВС – КДБ. 2007. № 2. С. 7–18.
- 36.Бажан О. Репресивна діяльність ВУНК – ДПУ – НКВС – КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр. // З архівів ВУЧК – ДПУ – НКВС – КДБ. 2011. № 1. С. 156–234.
- 37.Бажан О. «Великий терор» на Полтавщині // З архівів ВУЧК – ДПУ – НКВС – КДБ. 2007. № 1. С. 109–121.
- 38.Васильчук Г. Політичні репресії в УСРР 20–30-х рр. XX ст.: історіографічний аспект // Наукові записки. Вип. 39. С. 281–291.
- 39.Діденко М. П. Відновлення, організація та діяльність радянської судової системи в Українській РСР після розгрому Денікіна. Київ: АН УРСР, 1952. 142 с.
- 40.Деміда М. А. Початок сталінського суду: за матеріалами особливої папки (1924–1925 рр.) // Держава та регіони. 2016. № 4. С. 4–8.
- 41.Єгорова В. С. Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. URL: <file:///D:/%D0%A7%D0%9D%D0%A3/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0/%D0%9B%D1%96%D1%82>

%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/34%20  
%D0%84%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

(дата звернення: 28 квітня 2021 р.).

42. *Льчинський В.* Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї // Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 13. С. 21–45.
43. *Кобак М. В.* Генезис інституту слідчого судді у кримінальному процесуальному законодавстві України // Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 3. № 2. С. 171–177.
44. *Кульгавець Х. Ю.* Система і функції радянських каральних органів РСФРР та УСРР у період їх формування // Південноукраїнський правовий часопис. 2015. № 2. С. 209–213.
45. *Нестеренко А. А.* Реалізація права на оскарження судового рішення в Україні (радянський та пострадянський періоди) // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 367–370.
46. *Окіпнюк В. Т.* Реформа каральних органів УСРР (1930–1934 рр.): причини, передумови, юридичний зміст, наслідки // З архівів ВУЧК – ДПУ – НКВС – КДБ. 2014. № 1. С. 134–156.
47. *Потильчак Б. О.* Радянський суд і правосуддя другої половини 1930-х – середини 1940-х рр.: рецепція в сучасній російській історично-правовій науці // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 28. С. 38–42.
48. *Селіванов В. М.* Принцип історизму у правових дослідженнях. Роль принципу історизму в наукових дослідженнях. Київ: «ДОЛЯ», 2011. 591 с.
49. *Сушло Д. С.* Історія суду Радянської України (1917–1967). Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 234 с.
50. *Сушло Д. С.* Організація судових органів Української РСР в період 1917–1925 рр. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1960. 88 с.

51. *Степаненко В.* Судова система – інструмент реалізації репресивно-каральної політики в 1920–1930-ті рр.: на матеріалах УРСР // Наукові записки з української історії. 2017. Вип. 41. С. 70–73.
52. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За ред. І. Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 506 с.
53. *Удод О. А.* Аксіологічний (ціннісний) підхід у методології та методиці історії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2000. Вип. XI. С. 78–85.
54. *Усеїнова Г. С.* Судова реформа УСРР 1922–1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду // Право і безпека. 2010. № 2. С. 47–51.
55. *Усенко І. Б.* Україна в роки НЕПу: доля курсу на революційну законність. Харків, 1995. 74 с.
56. *Фісун А. О.* Функціонування Народного Суду в системі судоустрою радянської України // Аркасівські читання: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи. 2021. С. 106-108.
57. *Вилкова Т. Ю., Насонов С. О.* Принцип участія громадян в осуществлении правосудия в уголовном судостроительстве. Москва: Юрайт, 2019. 261 с.
58. *Дмитриев Н.* Революционный военный трибунал дивизии в 1919–1920 годах. Москва: Воениздат, 1958. 172 с.
59. *Карев Д. С.* Советская военная юстиция в годы иностранной интервенции и гражданской войны (1918–1920 гг.): Сборник статей по истории и теории военного права. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. Вып. 4. С. 33–53.
60. *Кожевников М. В.* История советского суда, 1917–1956 годы. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1957. 384 с.
61. *Коровин В. В.* История отечественных органов безопасности. Москва, 1998. 254 с.
62. *Колемасов В. Н.* Советская уголовно-правовая политика в 1917–1928 годах // Вестник. 2008. № 1. С. 105–108.

63. *Литвин А. Л.* Красный и белый террор в России. 1918–1922 гг. Москва, 2004. 138 с.
64. *Ленин В. И.* Полное собрание сочинений. 5-е изд. Москва: Политиздат, 1979. Т. 27. 475 с.
65. *Мирошниченко И.* Революционные военные трибуналы в гражданскую войну (1918–1920 годы). Москва: Воениздат, 1968. 118 с.
66. *Орлов В. В.* Организация деятельности трибуналов в период становления советской власти // Территория науки. 2017. № 5. С. 153–160.
67. *Петухов Г. Е.* Советский суд и становление революционной законности в государственном управлении. Киев, 1982. 154 с.
68. *Скрынник Н. А.* Уголовная политика Советской власти. Харьков, 1924. С. 5–8.
69. *Суло Д.С.* Развитие органов правосудия и их деятельность в Украинской ССР (1918-1972гг.): автореф. дис...д-ра юрид. наук: 120001. Киев, 1973. 41 с.
70. Судебная реформа. Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1923. 120 с.
71. Советская юстиция. Москва: Госюриздат, 1949. 140 с.
72. *Усеинова А.* Некоторые аспекты внедрения судебной системы УССР после реформы 1922 г. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-vnedreniya-sudebnoy-sistemy-ussr-posle-reformy-1922-g/viewer>
73. *Хмельницкий А. И.* Красное Право и Красный Суд: Публичная лекция. Одесса, 1921. С. 5–17.
74. *Ченцов В. В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы. Москва: Готика, 1998. 208 с.
75. *Roksolana Khanyk-Pospolitalak.* Judicial system and civil procedure in Ukraine. URL: <file:///D:/%D0%A7%D0%9D%D0%A3/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D>

- 1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/Khanyk-Pospolitik\_Judicial.pdf (дата звернення: 20 квітня 2021 р.).
76. ВУНК – ГПУ – НКВС. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/TS001932> (дата звернення: 24.05.2021р.)
77. ВУЧК (ВСЕУКРАЇНСЬКА НАДЗВИЧАЙНА КОМІСІЯ). URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM=0&S21STR=Vuchk](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM=0&S21STR=Vuchk) (дата звернення: 24.05.2021р.)
78. Военно-судебные органы (1918-1921 гг.). URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/42265-voenno-sudebnye-organy-1918-1921> (дата звернення: 14.04.2021р.)
79. Історія Верховного Суду України. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/DCEF80B885A1C8B8C225812F002DA85E) (дата звернення: 9 квітня 2021 р.).
80. Організаційна структура та особливості діяльності радянських репресивно-каральних органів. URL: [https://pidru4niki.com/1726062145617/pravo/organizatsiyna\\_struktura\\_osoblivosti\\_diyalnosti\\_radyanskih\\_represivno-karalnih\\_organiv](https://pidru4niki.com/1726062145617/pravo/organizatsiyna_struktura_osoblivosti_diyalnosti_radyanskih_represivno-karalnih_organiv) (дата звернення: 19 квітня 2021 р.).
81. Репресивно-каральні органи і право в умовах тоталітарного режиму. URL: <https://lawbook.online/derzavi-prava-istoriya/represivno-karalni-organi-pravo-umovah-66094.html> (дата звернення: 29 квітня 2021 р.).
82. Судова реформа 1922 року в Україні. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraineni/sudova-reforma-1922-roku-v-ukraineni> (дата звернення: 9 квітня 2021 р.).

83. Судебная реформа 1922 г. URL: <https://lawbook.online/istoriya-prava/sudebnaya-reforma-1922-28112.html> (дата звернення: 16 березня 2021 р.).
84. Створення НКВС. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=416> (дата звернення: 10 квітня 2021 р.).
85. Судова система УСРР–УРСР. Прокуратура. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/sudova-sistema-usrr-ursr-prokuratura> (дата звернення: 15 березня 2021 р.).
86. Централізація правоохоронної системи і посилення ролі позасудових репресивних органів. URL: [https://pidru4niki.com/14711207/pravo/tsentralizatsiya\\_pravoohoronnoyi\\_sistemi\\_posilennya\\_rol\\_i\\_pozasudovih\\_represivnih\\_organiv](https://pidru4niki.com/14711207/pravo/tsentralizatsiya_pravoohoronnoyi_sistemi_posilennya_rol_i_pozasudovih_represivnih_organiv) (дата звернення: 10 квітня 2021 р.).

### Дисертації, автореферати

87. *Окіпнюк В.Т.* Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929-1953 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... док.юр.наук: 12.00.01. Дніпро, 2020. 44 с.
88. *Потильчак Б. О.* Верховний суд Української РСР у 1943–1945 рр.: організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 240 с.
89. *Мирошниченко И. Я.* Возникновение и развитие революционных военных трибуналов (1918–1920 гг.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1968. 27 с.

90. *Олейник И. И.* Организационно-правовые основы становления и развития органов управления юстицией в РСФСР: 1917–1936 гг.: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01. Владимир, 2006. 50 с.
91. *Шипилов А. В.* Революционная законность и становление советской юстиции (1917–1922 гг.): дис. ... докт. ист. наук: 07.00.02. Владимир, 2006. 217 с.